

POROČILA O KONFERENCAH REPORTS

TURIZEM IN FESTIVALI KOT TRANSNACIONALNO IZKUSTVO (INNSBRUCK, 5.-7. 5. 2004)

Center za turizem in kulturne spremembe sheffieldske univerze in Inštitut za evropsko etnologijo in folkloristiko innsbruške univerze sta med 5. in 7. majem 2004 v Innsbrucku organizirala 3. konferenco Journeys of Expression z naslovom *Turizem in festivali kot transnacionalno izkustvo*. Na njem je sodelovalo okrog 40 referentov, od podiplomskih študentov do doktorjev znanosti – antropologov, etnologov, sociologov, zgodovinarjev, geografov, ekonomistov, medijskih strokovnjakov itd.

Organizatorji so v povabilu na konferenco zapisali, da ljudje že vsaj od leta 12.000 pr. n. št. ustvarjajo simbolne modele za razlago svojega obstoja in odnosov do sveta. Te modele navadno izražamo in posredujemo v različnih oblikah pripovedovanja, estetske produkcije in prazničnem uprizarjanju legend in mitov. Od začetka 19. stoletja so družboslovce in filozofe zanimale povezave med temi prazničnimi oblikami poetike, estetike in umetnosti na eni strani ter socialno organizacijo skupin in družb na drugi strani. Take oblike in prakse so bile dolgo tudi žarišče zanimanja turistov: popotniki so v različnih časih in krajih iskali in še vedno iščejo izkušnje, pripovedi in medkulturno sodelovanje, ki osmišljajo osebne in kolektivne svetove.

V tem kontekstu so si organizatorji zamislili tudi cilje konference. Na njej naj bi udeleženci predstavili študije primerov in razpravljali o teoretičnih prijemih za obravnavo razmerij med turizmom in festivali v sodobnem svetu (svetovih) in v transnacionalnem kontekstu. Med drugim naj bi se posvečali vprašanjem: Zakaj turisti obiskujejo festivale? Kako v njih sodelujejo? Kaj turisti na teh festivalih doživijo in občutijo in skoz kakšne oblike simbolnih ali semiotičnih okvirov osmišljajo te izkušnje? Ali festivali postajajo sečišče transnacionalnih družbenih sistemov, ki povezujejo različne ravni družabnosti v »globalni vasi«? Kakšen je pomen v festivale vpletenih ekonomskih in simbolnih menjalnih procesov? Kako so tuji turisti »udomačeni«? Ali obstajajo metanaracije ter kakšni sta njihova ideološka podlaga in njihova podoba sveta?

V okviru teh vprašanj naj bi udeleženci obravnavali turizem in festivale kot transnacionalne družbene fenomene; povezave med turizmom, festivali in simbolno ekonomijo v globalni skupnosti; gostoljubnost, sodelovanje in transnacionalno izmenjavo; »kulturne« festivale kot mednarodne institucije, utopije in doktrine; uprizarjanje simbolne kontinuitete družbenega prostora, časa in kozmosa; festivale med izražanjem moči in komunikacijo izkušenj; turizem kot globalno geografsko razširitev ritualnega procesa; dediščino, kulturo in naravo kot svete prostore; izziv internacionalizacije kulturnih vrednot in organizacijskih vzorcev; udomačevanje tujca.

V duhu teme konference so udeleženci obravnavali najrazličnejše festivale v različnih delih sveta. Raznovrstnost obravnavanih prireditev je pokazala svetovno razširjenost turizma in potrdila, da so festivali resnično transnacionalno izkustvo. Teoretične koncepte so referenti razlagali prek študij primerov – ladaškega festivala v Indiji, beneškega filmskega festivala Mostra d'Arte

Cinematographica na otoku Lido, sydneyškega Festivala azijske glasbe in plesa, gledališkega festivala v Avignonu in filmskega festivala v Cannesu, angleških umetniških festivalov, tajskega raverskega festivala Full Moon Party, glasbenega festivala v Beyreuthu, zanzibarskega filmskega festivala, nacionalnega umetniškega festivala Klein Karoo v južnoafriškem Oudtshoornu, slovenskih kmečkih ohceti – ljubljanske in kraške, Danskih dnevov v Solvangu, zimskih festivalov na Finskem, argentinskega festivala Pachamama, havajskih festivalov Aloha, zgodovinskega športnega festivala v Derbyshiru, etnofuturističnih festivalov v Udmurtiji, hrvaških festivalov, podeželskih festivalov v Srednjih Pirenejih, prireditve v Helsinkih, festivala Eisteddfod v Walesu, festivala himalajskih bogov v Indiji, karibskih karnevalov, festivalov na Velikonočnem otočju, Svetovnega festivala mladine in študentov v vzhodnem Berlinu in istanbulskega festivala.

Če povzamemo vsebino referatov na konferenci, so navedena vprašanja udeleženci tematizirali v desetih sklopih: 1. turizem, slavje in liminalnost; 2. tranzicije, kriza družbenega življenja in simbolna kontinuiteta; 3. središča »tam zunaj« – transformacije raja?; 4. udeležba na festivalih »drugih« – družbena praksa in socialni sistemi; 5. transnacionalna komunikacija in izmenjava; 6. posredniki, objekti in kategorije komunikacije; 7. kulturni festivali kot mednarodne institucije?; 8. oblike in strategije turističnega gostoljubja: kuhanje, použivanje in prebavljanje tujca – turista? Ker so predavanja potekala vzporedno v dveh seminarjih, žal ni bilo mogoče slediti vsem.

V razpravi ob koncu konference se je pokazalo, da je nujna ustrezna definicija konceptov in kategorij ter da je treba teoretske in konceptualne konstrukte raziskovalcev jasno ločiti od tistih, ki jih imajo oz. uporabljajo turisti – udeleženci festivalov. Večina referentov je obravnavala podobne teme in pri tem uporabljala iste koncepte (npr. tradicija, identiteta, avtentičnost, liminalnost, kultura, gost/gostitelj, turist, lokalno/globalno). Obravnave teh konceptov v specifičnih kontekstih pa so spodbudile razmislek o njihovem pomenu in pripomogle k poglobljeni avtorefleksiji udeležencev. Pokazalo se je, da se raziskovalci turističnih pojavov po vsem svetu pri svojem delu spoprijemajo s podobnimi problemi. Udeleženci so se strinjali, da se je treba izogibati pretiranemu posploševanju in poenostavljanju ter da se morajo raziskovalci kljub akademskemu, teoretičnemu pogledu na festivale zavedati vprašanj, s katerimi se v praksi srečujejo organizatorji in sodelavci takšnih prireditev.

Kakor so opozorili organizatorji konference, je bistveno tudi to, da raziskovalci javnost seznanjajo s svojimi raziskavami in tako opozarjajo na pomen festivalov v vseh družbah in kulturah. Z organizacijo konference in izdajo zgoščenke z referati so ta cilj prav gotovo dosegli.

Saša Poljak Istenič

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

BOOK REVIEWS

Jurij Fikfak, Aleš Gačnik, Naško Križnar, Helena Ložar - Podlogar (ur.): *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva.* – Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003 (Opera ethnologica slovenica). – 348 str., ilustr.

Vsako leto v pustnem času novinarji iz različnih medijev prosijo etnologe za izjave ali intervjuje o pustovanjih in maskiranju na Slovenskem. Če etnologi niso dosegljivi, bi po (res da bežnem) poslušanju novinarskih prispevkov lahko rekli, da novinarji večinoma uporabljajo Kuretove izsledke o pustni kulturi na Slovenskem (pri tem mislim na *Praznično leto Slovencev* (1. knjiga, Pomlad, 1965) in na *Maske slovenskih pokrajin* (1984)). Čeprav je v 90. letih ali po letu 2000 nastalo kar nekaj lokalnih monografij in prispevkov, v katerih so raziskovalci objavljali nove izsledke o maskah, pustnih likih ali pustovanjih (npr. na Ptuju ali na Goriškem), pa do leta 2003 ni izšlo nobeno delo, ki bi strnilo novejša spoznanja o pustovalski kulturi na (bolj ali manj) vsem slovenskem ozemlju. (Še najširše ozemlje zajame delo *Človek z masko* (1994) Marjana Bažata in Janeza Bogataja, vendar gre v osnovi za fotomonografijo, kjer besedilo bolj ali manj samo uvede vizualno predstavitev pustnega dogajanja.) To vrzel je zapolnila monografija *O pustu, maskah in maskiranju* s podnaslovom *Razprave in gradiva*, nov rezultat večletnih raziskav etnoloških ustanov in posameznikov v različnih slovenskih pokrajinah v drugi polovici 20. stoletja, ki jo je izdal Inštitut za slovensko narodopisje (ISN) ZRC SAZU v sodelovanju z Znanstvenoraziskovalnim središčem (ZRS) Bistra Ptuj.

Monografijo, ki je nastala iz želje in potrebe po dopolnitvi Kuretovega dela [*Maske slovenskih pokrajin, op. S. P. I.*] s spoznanji zadnjih raziskav, je uredil raziskovalec ISN, Jurij Fikfak, s pomočjo treh sodelavcev: Naško Križnar in Helena Ložar - Podlogar sta kritično prebrala nekatera besedila, sodelavec ZRS Bistra Ptuj Aleš Gačnik pa je organiziral konferenco o maskah na Ptuju. Namesto prvotno zamišljenih 40 besedil je na uredništvo prišlo 30 prispevkov, ki obravnavajo pustno kulturo v večini slovenskih pokrajin; pri tem se niso omejili na Slovenijo kot državo, pač pa na slovenski kulturni prostor. Ker nekateri avtorji svojega prispevka niso oddali, v knjigi ni obravnav z delov območij, kjer so bile sicer raziskave že opravljene (npr. Istra, Benečija in Prekmurje); pomanjkljivo so obravnavane tudi pustne šege v Ljubljani in Mariboru. Jurij Fikfak v »Predgovoru« opozarja, da bi bilo treba za delo, primerljivo s Kuretovimi *Maskami*, preučiti tudi maskiranje zunaj pustnega časa; prav tako v monografiji ni besedil, ki bi se osredinila zgolj na posamične vidike pustovanja. Prispevki sledijo cilju redakcije, da bi knjiga odgovorila na nekatera skupna in temeljna vprašanja o pustu, maskah in maskiranju, in poleg besedila vključujejo tudi fotografije, ki nazorno ilustrirajo temeljne izsledke o posamičnem pojavu.

Monografija je razdeljena na tri tematske dele: splošni del (pustovanja med tradicijo in produkcijo lokalnosti, skupne prvine pustovalske kulture, maska in ples, tipologija sodobnih pustnih šeg in navad), obravnave pustnih praks po nekaterih slovenskih pokrajinah (slovenski severovzhod, Koroška, slovenski zahod, Dolenjska) in obravnave pustovanj v mestih in trgih.

Uvod v knjigo je, poleg kratkega »Predgovora«, prispevek Jurija Fikfaka »Od tradicije do produkcije lokalnosti – nekatera izhodišča in pogledi«, v katerem avtor razčleni vsebino knjige ter na podlagi lastnega terenskega dela in drugih prispevkov prepozna skupne značilnosti pustovanj na slovenskem narodnostnem ozemlju, s čimer dopolnjuje prispevke v splošnem delu monografije. Med drugim poudarja, da sta danes v vseh obravnavanih naseljih najpomembnejša dejavnika pri oživljanju šeg samoprepoznavanje in samopredstavitev; poleg tega se zaradi vedno večje organizacijske in finančne zahtevnosti pustovanj med najpomembnejše naloge organizatorjev uvršča komunikacija z mediji. Kot nasprotje pojavom, ki ustvarjajo lokalno identiteto, Fikfak poudari pustne like, ki to identiteto z izrabljanjem medijskega prostora globalizirajo (npr. kurenti). Razmišlja tudi o razmerju med raziskovalcem in raziskovano skupino, ki sta drug drugemu sredstvo bodisi za pridobivanje informacij o pojavu, bodisi za pridobivanje ali povečevanje lokalne veljavnosti in legitimitosti. Prav zato sta nujni raziskovalčeva samorefleksija in kritična distanca do zbranih podatkov.

Avtorji prispevkov so ta napotek bolj ali manj upoštevali. Da bi dosegli najboljše raziskovalne rezultate, so uporabljali različne raziskovalne metode in tehnike, za njihovo ubesedovanje pa različne sloge pisanja, zato se prispevki precej razlikujejo: določeni pojavi so obravnavani v širšem teoretskem diskurzu, drugi interpretirani ali opisani na osnovi terenskega dela in/ali različnih zgodovinskih virov (omenjeno nakazuje že podnaslov monografije *Razprave in gradiva*). Čeprav bi lahko to značilnost monografije razumeli kot njeno slabost, pa je pravzaprav odlika: z različno ravnijsko prispevkov se bralcu razkrivajo različni raziskovalni prijemi, ki jih pri svojem delu uporabljajo etnologi/antropologi, ter številne možne interpretacije sodobnega pustnega dogajanja na Slovenskem.

Naško Križnar v prispevku »Skupne prvine pustovalske kulture na primerih iz vizualne dokumentacije« poudarja, da *[p]ri etnološkem obravnavanju pustovanj ni pomembno le raziskovanje mask in maskiranja, temveč vloga celotnega pustovanja v letnem ciklusu naselja*; »zato po njegovem mnenju lahko »upravičeno govorimo o pustovalski kulturi in ne le o pustnih šegah ali maskah na Slovenskem. Ugotavlja, da je kulturna os, okoli katere se vrti razvoj pustovanja, tradicija; za različne sestavine in silnice v pustovalski tradiciji pa uvede termin *tradicionalno pustovalsko jedro*. To vključuje le prvine na latentni ravni pustovanja, ki jih vizualna tehnologija lahko zazna zgolj izjemoma – prek izjav, spominov in razlag. Vrednost vizualne dokumentacije, ki sicer zapisuje manifestno raven dogajanja, bi lahko merili prav *s količino informacij, ki jih prispeva k odkrivanju latentne ravni kulture*. V nadaljevanju prispevka Križnar na primeru pustovanj v Zgornjih Gruškovjah v Halozah, Srednjem v Benečiji in Rakitovcu v Istri razčlenjuje različne silnice tradicionalnega pustovalskega jedra, kot so pobudnik, vrsta pustovanja, dramaturgija, način delovanja, namen, vrsta šemljenja, skupina, vloge, gledalci in posebnosti, pri čemer pa poudarja, da je treba pri preučevanju pustovanj upoštevati predvsem tri sestavine oziroma ravni pustovanja: masko kot šemski pripomoček, šemski lik oz. vlogo in dramaturgijo dogajanja. Kakor Fikfak tudi Križnar ugotavlja, da so mediji pomemben dejavnik pri popularizaciji in ohranitvi pustovanj. Pustovanja so sredstvo medsebojnega povezovanja krajanov ali zaselkov in krajev v regiji, postajajo pa tudi lokalni ali regionalni znak in s tem sredstvo za lokalno promocijo. V skladu z ugotovitvijo, da pustovanja in karnevali v etnološki vizualni dokumentaciji sodijo med najpogosteje zabeležene rituale, Križnar na koncu prispevka navede spisek 58 video enot o pustovalski kulturi v zbirki vizualne dokumentacije Avdiovizualnega laboratorija ISN ZRC SAZU.

Prispevek Mirka Ramovša »Maska in ples v slovenski ljudski kulturi« govori o povezanosti maske in plesa. Ples – avtor ga razume kot gibanje v najširšem pomenu – je stalni ali občasni spremljevalec nekaterih mask in tako pomemben del njihove izraznosti. Analizira, kako se gibajo različni šemski liki, in obravnava ples mask, ki je bil zaradi svojega magičnega učinka (ples »za

debelo repo in korenje«, »za visoko žito in lan«) obvezni del obhodov. Pri tem razčlenjuje tudi obliko plesa (improvizirani ples; stalne oblike posebnih pustnih plesov; plesi, ki so bili v kraju v navadi). Ugotavlja, da bi *[b]rez stalnega gibanja, plesa v najširšem pomenu, ... številni pustni liki ... izgubili svojo istovetnost ... Iz prvotnih improviziranih gibov, ki so ponazarjali prošnje, so se razvili mnogi plesi, ki so postali sestani del obrednih obhodov mask od hiše do hiše, pozneje tudi svatbenih obredij*. Ne glede na izginjajočo vero v čarno moč pustnega plesa pa si še danes brez plesa ni mogoče zamisliti niti mask niti pustovanja.

Avtor zadnjega prispevka v splošnem delu monografije – »Tipologija sodobnih pustnih šeg in navad na Slovenskem. Razmerja med dediščino in inovacijami« – je Janez Bogataj. Medtem ko je Kuret šemske like v tipološke skupine razvrščal po njihovi strukturi in vizualni pojavnosti, pa Bogatajeva tipologije temelji na *razvojnem vidiku posameznih pojavov, torej na razmerju med dediščino in inovacijami*. Glede na to loči štiri temeljne skupine sodobnih šeg in navad: takšne, pri katerih gre za kontinuiteto dediščine (nepretrgan razvoj pustnih šeg in navad so sodobnosti), interpretacijo dediščine (pustne šege in navade kot sodobno igranje preteklosti – »živi muzej«, »gledališče zgodovine«), dediščino kot sekundarno sestavino (pustne šege in navade, iztrgane iz časovnih, krajevnih, družbenih in funkcionalnih okvirov) in dediščino za bodočnost (pustne šege in navade kot oblike sodobnega ustvarjanja). Kakor ugotavlja, taka tipologija *prispeva k razumevanju fenomenov pustne kulture z raziskovalnega in aplikativnega stališča*.

Pust, maske in/ali maskiranje na slovenskem severovzhodu obravnava sedem avtorjev. Marija Kozar - Mukič v prispevku »Maske in maskiranje v Porabju« analizira razlike in podobnosti med sredozimskim in pustnim maskiranjem v Porabju, opisuje šemske like ter poudarja vlogo vrtcev, šol in drugih slovenskih organizacij pri pustnem šemljenju. Poudarja, da je današnji pomen maskiranja negovanje *tradicionalne kulture, materinščine in krepitve slovenske identitete*. »Maske in šemljenje pod Pohorjem« obravnava Branko Fuchs, ki jih od leta 1981 rekonstruira za potrebe muzejev in folklornih skupin. V prispevku analizira živalske pustne like, like v pustnih sprevodih z ženinom in nevesto, like v drugih pustnih obhodih, pustno klado (ploh) in maske na gostiji. Andrej Brence je za monografijo pripravil dva prispevka: »Ruse v Halozah in na Ptujskem polju« in »Pustni orači iz Zgornjega Gruškovja v Halozah«. V prvem obravnava živalski pustni lik – ruso, katerega število se vsako leto povečuje; v drugem analizira skupino oračev in še posebno vlogo njihovoge vodje pri ohranjanju obhodov. Oračem in plohajem se posveča tudi Brigita Tetičkovič, ki v prispevku »Pojem tradicije v sodobnosti pri ploharih in oračih« razglablja o spremembah in sodobnih vplivih na tradicionalne pustne skupine. Za zgled so ji plohariji iz Cirkovc in orači s Ptujkega in Dravskega polja; zanje ugotavlja, da sta sicer tradicionalni pustni skupini, ki pa v sodobnosti prevzemata nove družbene funkcije. Nove vsebine, ki so zamenjale nekdanje kulturne vsebine tradicionalnih pustnih mask, so po njenih raziskavah kulturna dejavnost, ohranjanje kulturne dediščine, družabnost, prijateljstvo, popotovanje, gospodarsko-turistična promocija in lokalno-nacionalna identiteta. »Pustovanje na Ptuj in v bližnjih vaseh« leta 1997 je prispevek Božene Kmetec - Friedl. Opisuje tako priprave na pust kot tudi prireditve in karneval na Ptuj. Ugotavlja, da v mestu – sploh v večernih urah – žal ni več zaznati pustnega razpoloženja, saj se ta seli v karnevalski šotor. V drugem delu obravnava pustne prireditve (fašenke) v okolici Ptuja – Markovcih, Cirkovcah, Cirkulanah, Dornavi in Vidmu pri Ptuj, ki so nastale z željo po nastopu tradicionalnih mask v izvirnem okolju in zaradi nesoglasij z mestnimi organizatorji. Ta del zaključuje prispevek Aleša Gačnika »Dediščina kurenta med tradicijo in inovacijami.« Avtor *[v] historično strukturalnem in primerjalnem pristopu ... celostno analizira ... kulturo kurenta z vidika etimologije in terminologije, podob maskirnega lika ter šeg in navad, v zaključku pa diagnosticira najpomembnejša področja sprememb in novosti v njegovi dediščini*. Ugotavlja geografsko razširjenost kurenta; razpravlja, kdo ali kaj je kurent in koga predstavlja ter opredeli izraz kurent kot oznako

za vse spremembe in novosti v dediščini koranta. Obravnava podobe maske pri različnih pustnih skupinah in podrobneje razčlenjuje dele kurentove oprave. Osredotoči se tudi na podobo šeg in navad – na splošno simboliko maske, pojavnost šemskega lika, nosilce kurentij, pustne šege in navade, povezane s kurenti, pa tudi attribute plodnosti. Opozarja, da nas *[m]noštvo kurentovih novo pridobljenih vlog ... sili k nenehnemu vrednotenju njegove dediščine*.

Na Koroško se nanaša en sam prispevek, in sicer Martina Piko - Rustia obravnava »Tradicionalna in sodobna pustovanja na Koroškem«. Tudi na Koroškem so novejšim oblikam pustovanja do tedaj posvečali bolj malo pozornosti. V nasprotju s tem je glavčina omenjenega članka namenjena prav sodobnim javnim pustnim prireditvam, ki poleg oživiljenih tradicionalnih pustnih šeg (vlačenje ploha, svinjska sodba) pomembno sooblikujejo pustni čas. Avtorica prepoznava dve obliki javnih pustnih prireditev pri koroških Slovencih: to so pustni plesi in veselice (večinoma jih prirejajo društva in gostilne) ter t. i. pustne seje, ki so nastale po vzoru beljaške pustne prireditve in katerih namen je razkrivanje lokalnega in širšega družbeno-političnega življenja. Uveljavljajo se tudi otroška pustovanja in pustovanja upokoencev.

Pust na slovenskem zahodu obravnava pet avtorjev. »Pustovanje v Reziji« na podlagi terenkega dela v vasi Bila analizira Roberto Dapit. Pustne obrede obravnava tako v predpustnem kot v pustnem obdobju. Ugotavlja, da je pozitivno ozračje na pustovanjih posledica ljudske glasbe in plesa, ki sta med najvplivnejšimi dejavniki za ohranjanje pustnih obredov, da so pustni obredi do neke mere postali institucionaliziran praznik, da se Rezijani zavedajo nevarnosti folklorizacije za ohranjanje tradicionalnega pustovanja, da je eden najpomembnejših dogodkov sežiganja babaca in da je pustovanje še vedno eden osrednjih dogodkov lokalne skupnosti. Polona Šega razčlenjuje obhode obrednih maskirancev v Drežnici konec 20. stoletja, pri čemer predstavi pustne šemske like (pustove), pustovanje leta 1998 in fantovsko skupnost kot nosilko pustnih šeg in navad. Ugotavlja, da nastopi maskiranih *izražajo zavest Drežničanov in njihovo spoštovanje svoje kulturne dediščine*. Barbara Zych za »Pustovanje v Drežniških Ravnah, Jezercih in Magozdu« ugotavlja, da je v domeni fantovske družine Ravenski pustovi, in razčlenjuje tako njihove priprave v predpustnem času kot samo pustno dogajanje, ki se konča s pokopom pusta. Pri tem opisuje like v pustni skupini in njihove dejavnosti. Ugotavlja, da je pustovanje, ki ga fantje zadnja leta spreminjajo glede na ustne vire starejših vaščanov, *povod za oživljanje in povezovanje vseh treh vasi* ter hkrati priložnost za promocijo tega območja. Inga Miklavčič - Brezigar se v prispevku »Pustovanja na Goriškem nekdanj in danes« loteva razvrščanja pustovanj in pustnih skupin na podeželska pustovanja s tradicionalnimi pustnimi liki in karnevalska mestna pustovanja s t. i. modernimi maskami. Avtorica opozarja na zgubljanje tradicionalnih mask med obema vojnoma ali v času 60.–80. let 20. stoletja ter na oživljanje nekaterih mask oziroma pustnih prireditev po drugi svetovni vojni (nekaterih šele v 90. letih). Dotakne se tudi pomena mask za samoidentifikacijo lokalne skupnosti ter pomena pustovanja za oblikovanje in popularizacijo lokalne identitete. Jurij Fikfak v besedilu »Pripovedi o škoromatih« analizira pomen etimologije besede škoromati in zapisov o njih za nastajanje lokalne zavesti. Opisuje »stereotipne/idealnotipske podobe« najpomembnejših pustnih likov po različnih vaseh in obravnava sodobne oblike samopredstavitev, kakršne so spletne strani. Posveča se tudi vlogi raziskovalcev in medijev pri zapisovanju, obnavljanju ali promociji škoromatije.

Tako kakor o Koroški tudi o Dolenjski govori en sam prispevek, in sicer Helene Ložar - Podlogar »Mačkare – pustni otok sredi Dolenjske.« Avtorica primerja mačkare in pustno dogajanje v Zagorici in Ponikvah, tj. obeh naseljih, kjer se mačkare pojavljajo: medtem ko bi lahko pustno dogajanje v prvi vasi označili za primer ljudskega gledališča, pa gre v Ponikvah za dogajanje z značilnostmi karnevala, v katerem mačkare vsako leto kritizirajo najbolj žgoč lokalni problem.

Kar 12 prispevkov v monografiji obravnava maškarade in karnevale v trgih in mestih. Maja

Godina - Golija opisuje »Pustovanja v Mariboru (1840–1940).« Takrat je bil pustni čas v Mariboru najbolj družabno obdobje v letu. Po različnih pisnih virih avtorica rekonstruira pustno dogajanje v mestu. O pustnem dogajanju v Prevaljah na Koroškem piše Karla Oder v prispevku »Pustovanje in republika Kotlje«. Razčlenjuje Hotuljski karneval, predvsem pustni sprevod (v njem ljudje s skupinskimi maskami parodirajo določen dogodek ali se norčujejo iz novosti v Kotljah in občini v preteklem letu), pustni časopis Hotuljski pustni vestnik in karnevalski promocijski material. Vladimir Šlibar v prispevku »Pustovanje v Celju v 20. stoletju« opisuje pustne plesne zabave na prelomu 19. v 20. stoletje, v prvi polovici 20. stoletja in med obema vojnama ter zamiranje pustnih prireditev po drugi svetovni vojni, dokler niso Radio Celje, turistično društvo in Mestna občina Celje začeli spodbujati in organizirati pustovanja, v katerih maske predstavljajo aktualno domačo problematiko in tuje dogodke. Tanja Tomažič v članku »Mozirski pust in pustnaki« ugotavlja starost šege in analizira dogajanje po pustnih dnevih. Posebej je pozorna na obhod hiš, podelitev trških pravic pomembnim posameznikom, prevzem občinske oblasti in predstavitev dogodkov preteklega leta, pa tudi na organiziranje moške skupnosti v posebno društvo. Stanka Drnovšek je obdelala »Litijski karneval« in »Pust v Cerknici«. V prvem prispevku obravnava *vzpon in padec tradicionalnega osrednjeslovenskega karnevala*, ki je potekal med letoma 1957 in 1982 in so ga sredi 90. let začeli vnovič obujati. Na karnevalu so maske kritično uprizarjale politično in družbeno dogajanje v preteklem letu. Ko je karneval v Litiji zamrl, je pust v Cerknici postal vodilna karnevalska prireditev v osrednji Sloveniji, čeprav se je ta tip pustovanja tod razvil šele v 70. letih. Avtorica predstavi razvoj pustnega dogajanja, spremljajoče dogodke in glavne pustne like. Barbara Šterbenc - Svetina obravnava »Maškarade v ljubljanskem Grand hotelu Union (1906–1935)«, ki so bile v prvi polovici 20. stoletja med najpriljubljenejšimi družabnimi prireditvami v Ljubljani. Organizirala so jih različna ljubljanska društva in jih uspešno oglaševala v medijih. Avtorica razčlenjuje fenomenologijo mask na maškaradah, na podlagi modnih nasvetov rekonstruira izdelavo nekaterih pustnih kostumov in se dotakne tudi otroških maškarad. Magda Peršič v prispevku »Pustni sprevod (povorka) v Postojni« predstavlja pustne prireditev na območju, kjer ni avtohtonih arhaičnih likov. Predstavi razvoj pustnih prireditev od preloma 19. v 20. stoletje, ko so meščani prirejali pustni korzo in pustne veselice, do današnje oblike pustnega sprevoda, ki se je razvila leta 1977, ko je organizacijo prevzelo domače turistično društvo. Tematsko ga opredeli in označi za turistično prireditev *s satirično-komično oziroma groteskno karnevalsko vsebino in folklorno etnografskimi primesmi*. Pomemben je za turistično promocijo posamičnih krajev oziroma združb na Postojnskem. Irena Rožman se posveča kostanjeviški Šelmi. Po razlagi mitskih začetkov kostanjeviškega pustnega karnevala in pustnega dogajanja od pustne nedelje do pepelnice se posveti konstitutivnim sestavinam Šelme, med katerimi so najpomembnejše *spremembe, ki jih definira dinamično razmerje med tradicijo in inovacijami*. Ugotavlja, da prek Šelme lahko preučujemo ne le pustno kulturo, pač pa tudi način življenja in artikulacijo družbenih sprememb na mikroravni, in da sta potek in podoba prireditev *v veliki meri določena z mrežo medosebnih razmerij* tako med samimi člani karnevalskega društva kakor med društvom in drugimi krajani. »Cerkljanska laufarija« je predmet obravnave Ivane Leskovec: predstavi njen razvoj, like in pustni obred. Obnovljena laufarija je močan identifikacijski dejavnik, njena današnja vloga pa je predvsem v združevanju, zabavi in tudi promociji prireditev in območja. Mirjam Gnezda v prispevku »Graparji iz Idrije« predstavi zgodovino pustovanja in maskiranja v Idriji, največ pozornosti pa nameni Graparskemu karnevalu, ki ga od leta 1997 organizira Kulturno pustno društvo Grapa iz jugozahodnega predela Idrije. Analizira motive karnevalov in ugotavlja, da je pomen teh karnevalov za Idrijo predvsem v kritiki aktualnega dogajanja, izobraževanju mladih v narečju in lokalnih simbolih, v zabavi, pa tudi v združevanju mestnih predelov in Idrijčanov nasploh ter v oblikovanju nove identifikacije prebivalcev soseske

Grapa. V zadnjem prispevku v monografiji Peter Rustja razpravlja o pustu v Trstu in okolici na prelomu dveh stoletij. Razčlenjuje pomen slovenskih pustnih prireditev v Trstu za utrjevanje etnične in politične pripadnosti, za dokazovanje vitalnosti skupnosti in za financiranje društvenih dejavnosti. Rekonstruira pustne plese v Narodnem domu, pustne prireditve po prvi svetovni vojni v gostilnah in manjših dvorinah ter naraščanje pustnih prireditev po drugi svetovni vojni. Podrobneje predstavi Kraški pust, pust v Slovenskem stalnem gledališču, miljski in škedenjski pust ter analizira predstavitev pustnih prireditev na svetovnem spletu.

Kakor ugotavlja Jurij Fikfak, so avtorji prispevkov v monografiji *raziskali nekatera doslej neznana področja; predvsem gre za historično obravnavo pustnega dogajanja v mestih in za ugotavljanje večje vloge posameznika in medijev pri oblikovanju in obranjanju šeg*. Monografija odseva spreminjanje ritualnih praks v času po nastanku Kuretovega dela, še posebno pa po osamosvojitvi Slovenije, tj. v času novih politično-ideoloških, gospodarskih, družbenih in kulturnih sprememb, ki jih spodbujata tudi prevzemanje novih kulturnih praks z Zahoda in iskanje nove slovenske identitete. Hkrati nam razkrije sveža razmišljanja o preučevanju in interpretaciji šeg in navad. Še posebno dragocena se zdi ugotovitev raziskovalcev o vplivu etnologov (in drugih izobražencev oziroma zapisovalcev izročila) na šege, kar nas opozarja, da mora biti preučevanje različnih ritualnih dejanj zelo napačno, interpretacija pa previdna.

Skratka, za vsakega raziskovalca pustnih praks ali šeg na splošno je monografija *O pustu, maskah in maskiranju* ne le dragoceni vir podatkov o pustni kulturi v Sloveniji, virih za njeno preučevanje, o lokalnih informatorjih, institucijah in raziskovalcih, ki jo preučujejo, temveč tudi »priročnik« o sodobnih metodoloških in teoretskih prijemih pri preučevanju šeg in praznikov.

Saša Poljak Istenič

Marija Stanonik, *Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo*. – Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. – 503 str. – Summary.

Obsežno delo *Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo* je zadnje v nizu monografij Marije Stanonik (po delih *Slovstvena folklorika v domačem okolju*, 1990; *Slovenska slovstvena folklorika*, 1999; *Teoretični oris slovstvene folklore*, 2001) in njenih številnih razprav, katerih rdeči niti sta vsaj dve: najprej morda historično in metodološko utemeljevanje slovstvene folkloristike kot interdisciplinarne vede na presečiščih etnologije, jezikoslovja in literarne vede, vendar kljub temu ali pa prav zaradi tega tudi samostojne znanstvene discipline; nato pa tridesetletni avtoričini naporji *za ustrežnejše vrednotenje slovenske slovstvene dediščine v slovenski kulturni zavesti in za primernejšo umeščenost slovstvene folkloristike v strokovni javnosti*, pri čemer ji je ves čas najpomembnejše pokazati in *dokazati, da je slovstvena folklorika ena od vej besedne umetnosti, ki zasluži samostojno obravnavo po izrecno njej pripadajočih merilih* [str. 7]. Gre torej za tisti vprašanje, s katerimi se mora legitimirati vsaka veda, če in ko si prizadeva za znanstveni status – za njen raziskovalni »predmet« in načine njegove obravnave; v primeru slovstvene folkloristike pač interdisciplinarne, skladno s sinkretičnostjo njenega »predmeta«.

Za razloček od knjige *Teoretični oris slovstvene folklore*, ki je utemeljevala metodološko avtonomnost slovstvene folkloristike kot vede o umetnostnih razsežnosti narečij in govornih besede, se to delo osredinja na njen izvir v filoloških disciplinah sensu stricto – jezikoslovju in literarni vedi – in njeno osamosvajanje od njiju, na to, o čemer beremo v njenih slovenskih disciplinarnih začetkih pri Karlu Štreklju in Matiji Murku, v Evropi pa vsaj od Kaarleja Krohna, utemeljitelja folkloristične metode (po delu *Die folkloristische Arbeitsmethode* iz leta 1926). Vsi trije so namreč

nakazali specifično diferenco tudi od takratne etnologije oz. etnografije, katere metodološka problematika je bila skladno »predmetu« na neki način precej širša in za folkloristiko nezanemarljiva, pa vendarle nezadostna, ker sta imeli takratna etnografija in etnologija pomanjkljivo orodje za razkrivanje estetskih in kodu (jezik, glasba, gibanje...) ustreznih razsežnosti, ki so, po mnenju Stanonikove, za folkloro konstitutivni. Če je estetskost vsebovana v splošni definiciji folklore (velja torej za vse njene »zvrsti«), je za slovstveno folkloro najbolj konstitutiven njen kod, tj. jezik. In zanj najbolj izdelan metodološki instrumentarij ponujata prav jezikoslovje in literarna veda. To ni prevladujoče stališče le na Slovenskem, temveč tudi med nekaterimi evropskimi in ameriški raziskovalci. Temelji mdr. tudi na specifičnosti folklornih žanrov, ubesedenih – po Andréju Jollesu – v tekočinskem agregantnem stanju [10], ki se izraža v variantnosti, hkrati pa ob površinski spreminjivosti ohranja »trajne temeljne konstante«, »večno obstojnost« tradicionalnih žanrov in njihova univerzalna sporočila. Ne gre torej za zaprt sistem, prav narobe, saj poleg variantnosti ne more spregledati t. i. novih žanrov [11], za raziskovanje katerih se mdr. zavzema tudi avtorica. – Ob tem je mogoče dodati, da raziskovalna praksa v Sloveniji zaenkrat opravlja v preteklosti »neopravljene« naloge (npr. izdaje zbirk t. i. tradicionalnih žanrov), pri čemer se »novosti« upoštevajo v danih žanrskih strukturnih in funkcijskih okvirih (npr. sodobne oblike pripovedanja, kakor jih je moč uvrstiti npr. med pravljice, anekdote ipd.). – Skratka, tipologija novih žanrov slovensko slovstveno folkloristiko še čaka, vendar bo to najbrž predmet kakega drugega dela oz. knjige.

Ob Uvodu in Sklepu je v knjigi zbranih 15 razprav, od tega gre za šest novih besedil oz. prvih objav, devet pa je ponatisnenih (nekateri so deloma dopolnjene in prirejene) iz avtoričinih objav v letih 1980–2003. To bralcu omogoča, da bere vsako posebej, tistemu pa, ki jo bere kot celoto, utegne biti nekoliko moteče sicer razumljivo dejstvo, da imajo vse razprave nekakšen skupen referenčni okvir oz. ozadno znanje (npr. diferencialne značilnosti slovstvene folklorne in vede in o njej), katerega ponavljanje je v primeru samostojnih objav kdaj pa kdaj skoraj obvezujoče, v tem primeru pa morda za bolj poučenega bralca tu in tam nekoliko odveč.

Nekakšno uvodno vpeljavo v knjigo ob Uvodu opravi razprava »Iskanje identitete slovenske (slovstvene) folkloristike« iz leta 1988. Razmik v ponovni objavi po dobrem poldrugem desetletju je smiseln, kolikor ponazarja začetek utemeljevanja avtonomnosti slovstvene folkloristike v razmerju z narodopisjem oz. etnologijo in literarno vedo in njen takratni, po avtoričinem mnenju, preziran in prezrt položaj, ki ga je mdr. morda najbolj definiralo prav dotakratno stališče obeh ved do nje, skladno z njeno takratno vsebinsko in metodološko naravnostjo. Morda bi bila že na tem mestu dobrodošla aktualizacija tega besedila, ki je sicer domača tistim, ki poznajo izostrovanje konceptualno-metodološkega aparata, ne pa bralcu, ki je njeni znanstveni problematiki sledil bolj naključno ali pa sploh ne. Po drugi strani pa je kot njegovo aktualizacijo mogoče razumeti kar vso knjigo oz. razprave, ki mu sledijo.

Razdelek *Konstituiranje slovenske slovstvene folkloristike* prinaša tri razprave: »Slovstvena folkloristika med etnologijo (in literarno vedo)« (ta povzema definitorno raven in razmejevalna merila – tradicijskost, estetska funkcija, transformacija – in tudi, nanašajoč se na etnologijo, povezovalna merila – funkcija in forma, življenjski kontekst), »Razmejitev glasbene in slovstvene folkloristike« (poglavje je pomembno za razmejevanje analize v folklornem pesemskem gradivu, kjer gre za sozvočje jezikovnih in glasbenih prvin; v zvezi z raziskavami pesemske folklorne je mogoče reči, da je bil tekstološki vidik v ospredju, glasbeni pa v ozadju, kar je folkloristiko prikrajšalo za relevantna spoznanja, kljub temu da je, kakor opozarja avtorica, niz piscev, med njimi npr. manj poznana Beranič in Res, pri definiciji »narodne« pesmi opozarjal na njuno nerazdružljivost – od praslovanske plasti naprej, ob prevzetih metričnih in ritmičnih vzorih, in kakor se kaže v poskočnem verzu, anakruzi, večglasnem petju. Pri tem je razmerje med besedilom in napevom v

nadaljevanju obravnavano upoštevajoč besedni in glasbeni naglas, kitičnost in zamenljivost napevov. Skladno s tem gre za drugačne prijeme, ki jih morajo upoštevati in uporabljati raziskovalci pesemskega in na drugi strani pripovednega gradiva), in »Razmejitve slovstvene folkloristike in primerjalistike« (v tej razpravi je prvič temeljiteje predstavljeno Krohnovo delo o folkloristični delovni metodi, tj. »klasično delo slovstvene folkloristike« oz. uporabe zemljepisno-zgodovinske metode, prijemom t. i. finske šole – z definicijo folklorističnega delovnega področja, izbiro in omejitvijo nalog, oskrbo, razvrstitvijo in ureditvijo gradiva, utemeljitvijo geografske razdelitve, postopkom analize, upoštevanjem pozabljenosti, veselja do širjenja, zakonitostmi preoblikovanja, merili, epskimi zakoni, temeljno formo, prepoznavnostjo oz. identiteto, izvirom in smermi selitev, načinom širjenja, časom nastanka, itn., ki je nato primerjana z njeno uporabo v tukajšnji folkloristiki, npr. M. Matičetov, na Hrvaškem zgledi pri M. Bošković-Stulli; sledi predstavitev načel komparativistike pri A. Ocvirku, vprašanje medbesedilnosti v procesu folklorizacije in tradicije).

Razdelek *Jezikoslovje in slovstvena folkloristika* uvaja nekoliko prirejena razprava »Terminologizacija v slovenski slovstveni folkloristiki« (v njej si je Stanonikova prizadevala utemeljiti terminologijo /slovstvene/ folkloristike in utrditi »zahtevo znanostne semantike«; mesto sicer splošne razprave v tem razdelku je mogoče razumeti s tem, da jezikoslovje skupaj s teorijo znanosti avtorici ponuja najboljše rešitve za to problematiko), sledi ji prav tako poznano besedilo »Stiki in razhajanja jezikoslovja in slovstvene folkloristike« (pri tem za razloček od jezikoslovja posebnosti slovstvenofolkloristične obravnave izhajajo iz naslednjih dejstev: slovstvena folklorja je »umetnost narečij ali, širše gledano: govornega jezika«; zapletenost besedila, kakor ga vidi folklorist, folklorist raziskuje jezik na ravnini *langue* /po de Saussureu/ oz. jezikovne kompetence /po D. Hymesu idr./; folklorno besedilo se vedno dogaja v kontekstu, tj. ni le tekst, temveč folklorni dogodek [173]). »Folkloristično o razmerju med govornim in zapisanim« je predstavljeno zgodovinsko, skoz napore raziskovalcev slovstvene folklore (De Courtenay, G. Križnik, K. Štrekelj, Š. Kühar, F. Ramovš, J. Šašel), in, na primeru urejanja knjižne zbirke *Glasovi*, različne »rešitve« z upoštevanjem, kdo so sporočevalci in komu je besedilo namenjeno, narečnih posebnosti in stilizacije, literarizacijskih težnj, besediščne in skladenjske ravni.

Naslednji razdelek – *Slovstvena folkloristika in literarna veda* – (z razpravami »Folkloristična tipologija slovstvene folklore in literature«, »Stičišča slovstvene folkloristike in literarne vede«, »Slovenska literarna zgodovina v ključu slovstvene folkloristike«, »Slavistična folkloristika«, »Evropa v slovenski slovstveni folklori in slovstveni folkloristiki« in »Svetovna književnost in slovenska slovstvena folkloristika«) slovstveno folkloristiko določno definira kot »specialni del« literarne vede [207], ki pa se mora spoprijeti z diferencialnimi značilnostmi svojega »predmeta«, ki so funkcijske, estetske, strukturne (odprto/zaprto), sinkretične, kontekstualne. Glavno stičišče med njima je pripadnost slovstvenofolklornih in literarnih besedil besedni umetnosti oz. umetnosti besede, vendar na različen način (»dva estetska ideala« [259], žanrska tipologija, historični in sociološki vidik; v raziskovanju pa zato tudi metodološke posebnosti v zvezi z zunajjezikovnimi vidiki, ki slovstveni folkloristiki nalagajo tudi etnologiji bližje naloge), kar posredno ponazarjajo nazori in prijemi slovenskih literarnih zgodovinarjev (F. Kidrič, I. Prijatelj, T. Pipan, M. Boršnik, A. Slodnjak, J. Pogačnik, J. Kos, pred njim tudi D. Pirjevec) in tudi odmevi na predstavitev te tematike (B. Merhar, M. Matičetov) v *Zgodovini slovenskega slovstva I.* (1956), pa npr. I. Grafenauer, ki je *edini slovenski raziskovalec slovenskega slovstva, ki je v svojem delu enakovredno upošteval oba pramena besedne umetnosti: tako slovstveno folkloro kot literaturo* [284], medtem ko so jo večinoma literarni zgodovinarji imeli za primarni način obstoja literature ali *kot izhodišče v duhovni zgodovini slovenskega naroda* [295].

Da je slovstvena folkloristika po avtoričinem mnenju res bolj pritrjena na filološke korenine

(in zato tudi filološki izvir), kaže njena postavitev v širši kontekst »slavistične folkloristike« s primerjalnimi diahronimi in sinhronimi raziskavami. Komparativističnemu načelu se ne odreče tudi, ko analizira evropsko motiviko v slovenski slovstveni folklori in recepcijo evropskih spoznavnih tokov v tukajšnji slovstveni folkloristiki.

Zadnji razdelek *Slovstvena folkloristika v slovenskem izobraževalnem procesu z razpravami »Slovstvena folkloristika v rednem izobraževanju«, »Slovstvena folklorika v očeh današnjih mladoletnikov«* in *»Slovstvena folkloristika na univerzi«* je nekakšen opomin na dolgoletno akademsko (in tudi siceršnjo) zapostavljenost slovstvene folkloristike, ki jo avtorica povezuje z njeno (ne)navzočnostjo v izobraževanju – od osnovne do visokošolske ravni. Zabeleženi so sicer bolj individualni naporu učiteljev-zbiralcev, sodelovanje raziskovalnih inštitutov s šolniki in šolami (mdr. tekmovalni razpisi Znanost mladini, različne druge raziskovalne naloge, predavanja za učitelje, Cankarjevo priznanje), prenova osnovnošolskega učnega načrta v zadnjem desetletju in priprava priročnikov za osnovno- in srednješolsko stopnjo (npr. *Naš čas-opis*, 1999; M. Stanonik, *Slovstvena folklorika v domačem okolju*, 1990 in *Slovenska slovstvena folklorika*, 1999). Zadnje besedilo v tem razdelku obnavlja zgodbo o *usodnem izpadu slovstvene folkloristike ob ustanovitvi prve slovenske univerze*, ki je bila pri slavistih obravnavana bolj mačehovsko, pri etnologih pa sploh ne, saj je univerzitetni študij etnologije zamujal do leta 1940 oz. 1945/46. V slavistični študij v Ljubljani je bila vključena pod konec 20. stoletja, v drugi polovici 90. let, enako na mariborski univerzi, z avtoričine strani je bila pobuda zanjo naslovljena tudi na Univerzo na Primorskem oz. novogoriško Politehniko, kjer je predvidena v dodiplomskem študijskem programu slovenistike. – Videti je, da se je s tem dokončno poslovila od univerzitetne etnologije.

Razvitost slovenske slovstvene folkloristike naj bi po avtoričinih načrtih odsevala tudi nova revija z določnim naslovom *Slovstvena folkloristika*, namenjena razvoju njenih raziskovalnih naporov in potenciala, predvsem zunaj institucionalnih okvirov, kjer se goji profesionalno.

Knjigo končujejo seznam objav, povzetek v angleškem jeziku [447–466], seznam virov in literature in razčlenjeno kazalo. Ob informativno izjemno bogatem, predvsem pa obsežnem delu bi zahtevnejšemu bralcu koristilo vsaj imensko, če že ne tudi stvarno kazalo.

Zadnja knjiga M. Stanonikove torej povzema in zaokroža osnovno disciplinarno, tj. zgodovinsko in metodološko problematiko slovstvene folkloristike na Slovenskem. Pri tem se opira na domače disciplinarno izročilo in predvsem na jezikoslovne in literarne teoretike, ki so v strukturalističnem valu produktivno soustvarjali moderno folkloristiko (npr. Jakobson, Bogatyrev, Propp, Mukařovskij, Meletinski, Čistov idr., predvsem slovanski strokovnjaki – Putilov, Beneš, Bošković-Stulli), manj pa je – ko gre za širši razumevanjski in komparativni kontekst – upoštevana npr. druga germanska (celinska in čezmorska) in tudi romanska folkloristika. Vendar je to morda manj pomembno od dejstva, da se avtoričin referencialni krog v dobrih dveh desetletjih pravzaprav ni razširil, kar pa lahko po drugi strani pomeni, da je Stanonikova na nekaj osnovnih teoretsko-metodoloških izhodiščih vztrajno – predvsem na podlagi tukajšnjih razmer – gradila slovensko slovstveno folkloristiko s tolikšno oz. takšno teoretsko podlago, ki ji je zadoščala, da je zmožna na njej utemeljiti ne le njeno avtonomnost, temveč tudi »aplikativnost« – predvsem za izobraževanje in zavest o širokem duhovnem obzorju. – Tisti, ki slovstveno folkloristiko šele spoznavajo, bodo to knjigo lahko jemali v roke kot študijski priročnik oz. obvezno literaturo, drugi jo bodo najbrž brali bolj selektivno – predvsem prvič objavljena besedila.

Ob tem delu se še enkrat – kakor skoraj vedno, ko spod peresa Marije Stanonik beremo o slovstveni folkloristiki – nehote vsiljuje vprašanje o teoretsko-metodološki podobi »drugih« folkloristik – če pač pristanemo na nekakšno zvrstno tipologijo folkloristike – torej poleg slovstvene še glasbeno (o tem poučna razprava v tej knjigi), plesno, likovno itn. Ali pa – po tem, ko se vendarle o folkloristiki v zadnjih desetletjih kontinuirano in vse več piše – kar o folkloristiki

en général, če je to sploh mogoče in smiselno. In morda spet enkrat v razmerju z etnologijo, da se krog po približno dobrih treh desetletjih spet dopolni.

Ingrid Slavec Gradišnik

Jurij Fikfak, Frane Adam in Detlef Garz, (ur.): *Qualitative Research. Different Perspectives, Emerging Trend*. Ur. J. Fikfak, F. Adam in D. Garz. – Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Založba ZRC, Fakulteta za socialno delo; Mainz: Pädagogisches Institut, Johann Guttenberg Universität; Nova Gorica: Politehnika, 2004. – 280 str.

Zbornik o kvalitativnem raziskovanju oz. kvalitativni metodologiji, njenih različnih perspektivah in tokovih, naslavlja predvsem tukajšnje družboslovce in humaniste, vendar tudi tuje strokovnjake, ki se bodo ob siceršnji množici predvsem anglosaške produkcije primerljivih del lahko ob šestih slovenskih prispevkih seznanili tudi z delom dometov s kvalitativnega raziskovanja sensu strictu v Sloveniji.

Na vprašanje, zakaj ta knjiga, odgovor ni težaven. V tem okolju je bila potrebna: to ima največ opraviti s statusom kvalitativnih raziskav, ki – izrazito v družboslovju – nekako neenaakovredno tekmujejo s kvantitavnimi raziskavami (kar zares nima nič opraviti s temeljitejšim epistemološkim premislekom, ki ne bi a priori pristajal na vrednotenje dvojic, npr. kvantitativno – kvalitativno, trde – mehke znanosti in metode, deduktivne in induktivne procedure, dokazovanje – razumevanje, in različnih interpretativnih okvirov in obzorij). Po drugi strani pa je mogoče tudi reči, da so v metodološko in epistemološko manj rigoroznem okolju humanistike (pri tem mislim na etnološko in antropološko produkcijo) – zato zgoraj sintagma »kvalitativno raziskovanje sensu strictu« – kar nekako samoumevne in relativno slabo reflektirane oz. se o njih eksplicitno na glas premišljuje in piše pravzaprav šele v zadnjih letih. Vsaj tukajšni etnologi so namreč o svojem raziskovalnem orodju premišljali, kolikor je bilo to pomembno ob posamičnih temah ali problemih, ne pa v širšem metodološkem obzorju razumevanjske, interpretativistične ali kake druge sorodne tradicije.

Ob krogu bralcev, ki jim je knjiga namenjena, in njeni odmevnosti med slovenskimi raziskovalci pa je treba opozoriti na dejstvo, da kvalitativne raziskave niso izključno orodje v etnologiji in različnih smereh družbenokulturne antropologije, temveč so bili vsaj v Sloveniji kvalitativni prijemi bolj reflektirani v družboslovju, zlasti delu sociologije in njenih aplikacijah (npr. socialno delo), morda tudi zaradi tekmištva s kvantitavno paradigmo, ki (je) uživa(la) prvenstvo znanstvenosti.

Pokazati na različne nastavke, tokove in raziskovalna obzorja tega, kar imenujemo kvalitativno raziskovanje v Sloveniji in drugod po svetu, je bil glavni namen znanstvene konference na Bledu leta 2000, ob tem pa tudi raziskovalce seznaniti z možnostmi računalniške podpore kvalitativnim analizam, z novimi konceptualnimi prijemi (npr. v zvezi z biografsko metodo narativni intervju) in, navsezadnje, z aplikativnim potencialom kvalitativnega raziskovanja, ki je izrazito demokratizacijsko in emancipatorično usmerjeno. Z blejskim srečanjem je najteseneje povezana ta knjiga, ki pa ni preslikava v konferenčni zbornik – prispevki so bili odbrani in redigirani, da bi najboljše ponazorili aktualno problematiko kvalitativne metodologije, in sicer na treh ravneh:

- premisleki o informatorjih/pripovedovalcih oz. o podobah in teorijah sveta, v katerem ali s katerimi živijo in soustvarjajo svoje življenje;
- premisleki o načinih in sredstvih zapisovanja in prevajanja izjav oz. terenskih podatkov v akademski jezik;

- premisleki o pogledih raziskovalcev, ki uokvirjajo njihove interpretacije in poskuse razumevanja kulture »drugega«.

Ker med konferenco in izidom knjige stojijo štiri leta, je razumljiva nekoliko drugačna ureditev oz. razporeditev prispevkov: na prvem mestu so tri obravnave epistemoloških problemov, sledijo trije premisleki o razmerju med raziskovalcem in raziskovanim, v naslednjih dveh prispevkih je predstavljena objektivna hermenevtika kot ena glavnih metodologij v kvalitativnem raziskovanju, naslednji trije prispevki govorijo o utemeljitveni teoriji (*grounded theory*) in narativnem intervjuju, predzadnja dva o računalniškem orodju, sklepna razprava pa o etičnih razsežnostih kvalitativnega raziskovanja. – Vse razprave (z izjemo dvojezičnega uvoda in enega besedila v nemščini) so objavljene v angleščini, pri čemer morda ne bi bili odveč nekoliko obsežnejši povzetki v slovenščini – ne le kot kak obvezujoč dolg do angleščine manj večim slovenskim bralcem, temveč iz terminoloških nagibov, saj gre za izrazje, ki »neuporabnikom« oz. nepoznavalcem teh orodij in metodologij najbrž ni tako domače, pa tudi prevedki še niso kanonizirani. Vsa besedila so pospremljena z relevantnimi referencami, zanimivimi za radovednejšega bralca in za pogled na razumevanjsko obzorje avtorjev prispevkov.

Uvodno predstavitve (»Voices of Qualitative Research. Between Different Perspectives and Emerging Trends / Glasovi kvalitativnega raziskovanja. Med različnimi perspektivami in nastajajočimi tokovi«) je pripravil Jurij Fikfak (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU), ki je opravil tudi večino uredniškega dela ob pomoči Franeta Adama (Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani) in Detlefa Garza (Pedagoški inštitut Gutenbergove univerze, Mainz, Nemčija),

V razdelku o epistemologiji je na prvo mesto smiselno postavljena pregledna in nadvse poučna razprava Franeta Adama in Darke Podmenik o recepciji kvalitativnega raziskovanja v Sloveniji (»The Reception of Qualitative Research in Slovenia«), ki v slovenskem družboslovju v primerjavi s kvantitativnimi prijemi nima takšnega pomena, kakor bi ga, upoštevajoč njene epistemične vrednosti, lahko in pravzaprav moralo imeti. Drugo polje njihovega dometa pa avtorja vidita v interdisciplinarnih možnostih. »Razcvet« kvalitativnih prijemov avtorja pojasnjujeta v kontekstu širših epistemoloških in institucionalnih sprememb v postindustrijskih, na znanju temelječih družbah, v prehodu med »pozitivistično« paradigmo k bolj inkluzivni in eklektični postpozitivistični paradigmi, ki prerašča disciplinarni monizem in metodološki ekskluzivizem s težnjo po transdisciplinarnosti in upoštevanjem t. i. »mehkih« spremenljivk (kulturni in družbeni kapital, civilizacijska kompetenca). Gre, skratka, za dva načina produkcije znanja (/mono/disciplinarni in transdisciplinarni, katerega odlika je nenehno kroženje med teoretskimi in aplikativnimi vidiki, pri čemer sta pomembni kakovost in relevantna podatkov, kar zahteva nenehno /samo/refleksijo raziskovalcev v dialogu s tistimi, ki jih raziskujejo). Ta, t. i. »način 2« discipline bolje opremlja s poljem različnih možnosti, predvidevanja, svetovanja pri razreševanju družbenih težav in tveganj, prav zaradi tega, ker vključuje perspektivo/glas akterjev. Pri tem pa je ključen poudarek, da kvalitativno raziskovanje ni odvezano znanstvene metode (v pomenu *anything goes*) kakor tudi ne gre za tekmovalstvo med kvantitativnim in kvalitativnim, pozitivističnim in interpretativnim, temveč za enakovredno upoštevanje obojega. V Sloveniji je iz različnih razlogov, zlasti šibke institucionaliziranosti, imelo in še ima kvalitativno raziskovanje obrobni položaj. Ta je pregledno orisan od zasnutkov v 70. letih 20. stoletja, ko je M. Golob uporabil metodo neposrednega opazovanja z udeležbo pri raziskavi družbene stratifikacije, nato prvega obsežnejšega socialnoterapevtskega projekta. Značilnost teh raziskav in tistih, ki so sledile, je predvsem uporaba nekaterih značilnih »mehkih« tehnik, tj. npr. nestrukturiranih in polstrukturiranih intervjujev (namesto anket), pa do 90. let, ko se je število takšnih raziskav množilo, tudi v kombinaciji s kvantitativnimi tehnikami, več pa je bilo tudi tekstnih analiz različnih primarnih in sekundarnih virov. K razvejitvi in širjenju takšnih prijemov je pomembno prispevala tudi udeležba slovenskih raziskovalcev v mednarodnih

raziskovalnih projektih. V 80. in 90. letih je nastalo v slovenski sociologiji nekaj pionirskih del o epistemoloških, metodoloških in praktičnih vprašanih kvalitativnega raziskovanja (F. Adam, B. Mesec, T. Renner, T. Kogovšek), prav tako pa, kar je nadvse pomembno za njegovo uveljavljanje, postaja tudi vse pomembnejša vsebina v metodoloških univerzitetnih kurzih. V sklepu avtorja ugotavljata, da so se kljub spremembi politične ureditve v 90. letih obseg, podoba, sistematičnost in kontinuiranost kvalitativnega raziskovanja razvejili in utrdili manj, kakor bi bilo pričakovati ali kakor bi bilo zaželeno. Perspektive in težnje Podmenikova in Adam vidita v priznanju in pomenu kvalitativnega raziskovanja (in v sinergiji s kvantitativnimi metodami) – ne le v pogledu raziskovalnega instrumentarija, temveč v interpretativnih dometih, ki jih je mogoče uporabiti v akcijskem in udeleženskem raziskovanju na področju neformalnega in družbenega učenja, civilnih pobud, nevladnih organizacij, pri razvoju demokratične politične kulture, revitalizaciji lokalnih skupnosti, razreševanju težav z brezposlenostjo itn.

Will C. van den Hoonaard obravnava epistemološki okvir kvalitativnega raziskovanja (»The Epistemological Framework of Qualitative Research. Is it Still a Cinderella to Quantitative Research?«); predstavi splošno razširjen odnos do kvalitativnega raziskovanja, kakor ga utrjujejo filozofi znanosti in posebej družboslovci, pri čemer je v ospredju njegovega interesa razmerje med induktivnimi in deduktivnimi postopki, kakor ga razkrivajo ameriški družboslovni priročniki, ki indukcijo pretežno definirajo per negationem oz. s stališča deduktivne misli (kot odsotnost dedukcije), poudarjajo težave s pomenom indukcije za posplošitve in s tem z njenim »znanstvenim« statusom. Avtor to lepo ponazori z njenim položajem v »kolesu znanosti«, ki je nekje na dnu ali ob robu grafičnih ponazoritev zreducirana na »opazovanje«, in predlaga alternativno upodobitev raziskovalnega procesa v obliki spirale ali pa kačje levitve, pri katerih gre za nenehno prežemanje podatkov in teorije in korekcije hipotez: prav to se namreč dogaja, ko npr. raziskovalec poizveduje, kako družbeni akterji gradijo svoj družbeni svet ob ideologiji kot inherentni dimenziji tega procesa, ki pa ni edina »odgovorna« za način družbene konstrukcije sveta. Zato je kvalitativni raziskovalec izjemno previden, ko podatke ovija s teorijo – gre za to, da in kako podatki oblikujejo teorijo in ne kako teorija oblikuje podatke. Pomen tega izhodišča slikovito ponazarja pregovorna izjava Sherlocka Holmesa. V množici definicij indukcije je z njim skladna opredelitev induktivnega raziskovanja, da to obravnava raziskovane fenomene *kot njih same*, da bi teorija zniknila iz njih samih. Takšna opredelitev je sprejemljiva ob naslednjih epistemoloških značilnostih kvalitativnega raziskovanja: da gre za posebno razumevanje značaja podatkov in njihove obravnave, za priznanje kompleksnosti družbenega okolja, za izogibanje vnaprejšnjemu znanju iz literature, za poudarjeno natančnost in iskanje deviantnih oz. negativnih primerov, da raziskovalec vnaprej ne pozna vseh podatkov, ki jih bo zbral (kar mdr. pomeni, da kvalitativna raziskava ni nikoli dokonč/a/na). Vse navedeno zahteva nenehne samopremisleke in izjemno občutljivost in pozornost raziskovalcev, saj njihova naloga ni potrjevanje ali zavračanje hipotez (model kvantitativnih raziskav), temveč proces odkrivanja – bolj odklonov kakor pravilnosti oz. norm, ki utegnejo povedati več o raziskovanem družbenem okolju, v katerem sicer obstaja hierarhija vrednot in norm ravnanja. S tem ponuja bolj topografske podobe družbenih zemljevidov kakor pregledne vzorce. Kar je seveda bližje bistvu fenomena družbenosti (in kulturnosti).

Reinhard Sieder kot eno pomembnih spoznavnih izhodišč preišča razmerje med individualnim in družbenim oz. kolektivnim (»The Individual and the Societal«), ki se v zadnjih desetletjih paradigmatično izrisuje na eni strani v novejšem družboslovnem zanimanju za vsakdanost, kulturo, spol, izkušnje in na drugi v »tradicionalnem« družbenozgodovinskem, ki je bilo osredinjeno na družbo, razred, ekonomijo, preformulirano pa na strukture in procese. Pomembno vlogo v konceptu »zgodovine struktur« (vendar ne le struktur, ki posameznika naddeterminirajo od zunaj) je imel študij osebnih pripovedi in dokumentov, da so pomagali rekonstruirati »objektivno realnost«

raziskovane družbe. Od 70., 80. let prejšnjega stoletja so veljali posamični mlajši zgodovinarji, etnologi idr., ki so se zanimali za vsakdanje življenje, študije spolov, mikrozgodovino, historično antropologijo, novo kulturno zgodovino in kulturne študije in ki so si prizadevali razbirati pomene, ki jih posamezniki in skupine povezujejo s svojim ravnanjem, za nekakšne revizioniste: očitali so jim ne-teoretičnost, pomanjkanje konceptualne strogosti, zgubljanje v gostih opisih barvitih zgodovinskih epizod in umanjkanje vsakršnega prispevka k novemu družboslovnemu znanju. Kljub temu so prav iz spoznavnih razlogov vztrajali pri tem, da so izkušnje, pomeni, imaginarij in simbolno tehtni prispevki k znanosti o kulturi in razumevanju posameznikove in skupinske udeležnosti v strukturi družbe, ekonomije, politike. To intenco npr. povzemajo koncepti habitus, polje, praksa (Bourdieu, Giddens), ki so mdr. prinesli študijski preobrat oz. vrnitev k ponovnemu branju očetov interpretativne sociologije (Weber in nasledniki), avtorjem študij o družbenem in življenjskem svetu (Schütz, Berger in Luckmann). Iz te smeri se je razvila v t. i. prakseološka paradigma, pozorna na razmerje med strukturami in procesi na eni strani in posameznikovim ravnanjem, smisli in izkušnjami na drugi, pri čemer posamezniki niso pasivno determinirani s prvimi, ampak si zunanji svet prisvajajo, ga ponotranjajo, spreminjajo – tj. strukturirajo vse vrste družbenih razmerij in razmer. Pri tem so nekateri »močnejši«, drugi bolj »slepi«, pa vendar je mogoče razbrati tudi nekakšne skupne vzorce ravnanja in nazorov, ki jih povezujejo v »kolektivni subjekt«. Po tej post-strukturni paradigmi torej strukture niso nekaj zunanjega, so v posameznikih, v oblikah pravil in načel, ki uravnavajo njihove odločitve, razločevanja, sporazumevanje in delovanje, torej prakso, v obliki mentalnih in telesnih struktur in dispozicij pa so strnjene v njihovem habitusu. Praksa in habitus vzvratno strukturirata njihove odnose, družbene sisteme in institucije. Tako posameznik ni niti povsem svoboden pri uveljavljanju svoje volje niti povsem omejen z danimi strukturnimi okoliščinami: skoraj vsak si najde prostor za delovanje in odločitve. Prav zato omenjene neulovljivosti (mentaliteta, ideologija, fantazija, celo magija, čustva, osebne razlage, želje) za raziskovalca ne morejo biti nekakšna naključna meglica, ki bi mu zakrivala pogled, temveč morajo biti interpretirane kot konstitutivne v družbenokulturni realnosti. V nadaljevanju Sieder na primeru raziskav novejše zgodovine (20. stoletje) kot zgodovinar ugotavlja, da je relativno malo pisnih virov oz. gradiva, ki bi pričevali o pomembnih vidikih življenja »navadnih ljudi«. Ima pa novejša zgodovina v primerjavi s tisto starejših obdobjih prednost, da ljudi sama povpraša o njihovi preteklosti, izkušnjah in občutjih, npr. s t. i. narativnim intervjujem, ki upošteva teoretske podmene simboličnega interakcionizma. Ta raziskovalce opominja, da se vsak posameznik v vsaki situaciji spoprijema z bolj ali manj širokim razponom mogočih pomenov in pri tem izbira med različnimi mogočimi ravnanji. Različni pomeni so predvsem posledica komunikacije s »pomembnimi drugimi« (ljudmi in ustanovami, s katerimi je v stiku, množičnimi občili...) in v pripovedi posameznika je pomembno poiskati njihove sledi, ki so razvidne kot teksti v tekstu. Pri narativnem intervjuju je pomembno začetno ali izhodiščno vprašanje, »definiranje prostora« oz. snovi, tematike, zainteresiranost, potrpežljivost in pozornost raziskovalca. Tudi zato, ker je pripovedovanje samo družbeni akt, v katerem gre za pripovedovalčeve interpretacije in to, kar sogovorniku želi povedati; oboje bistveno strukturira pripoved v napetosti med pripovedovalčevimi preteklimi izkušnjami in njegovo pripovedjo v sedanjosti. Navedeno se sklada z Droysenovo trditvijo, da je preteklost ireverzibilna in da je to, kar o njej povemo danes (ne glede na uporabljene tehnike), vedno imaginacija. V nadaljevanju avtor podrobneje opiše postopek pri speljevanju, analizi (vsebinska analiza, eklektična sekvenčna analiza teksta – F. Schütze, G. Rosenthal, U. Oevermann, A. Strauss) in predstavitvi enega ali več narativnih intervjujev oz. študij primerov (kombinacija hermenevtičnih, analitičnih in dialektičnih postopkov), ki so podlaga utemeljitveni teoriji. Ponazori ga s svojim primerom – potjo človeka od Hitlerjugenda do oficirskega mesta v nemški vojski.

Razdelek o raziskovalcu in raziskovanem uvaja Tatjana Bajuk Senčar s premislekom o pomenu terenskega dela v sodobni antropologiji (»The Role of Fieldwork in Contemporary Anthropology«), ko je v kontekstu globalizacijskega procesa (v dveh pomenih: 1. tehnološki in komunikacijski vidik, 2. kondenzacija časa-prostora) vprašljiv klasičen koncept »kultura« kot različljivih celot, ki so jih antropologi izročilno raziskovali, s tem pa se drugače postavlja tudi terenska etnografska praksa kot tisto orodje, ki je portretiralo, analiziralo in interpretiralo kulturno raznovrstnost. Odgovor na to vprašanje v vse bolj globaliziranem svetu ponuja npr. Appadurai s t. i. mobilnim antropologom, ki se giblje po nelokaliziranih etnopokrajinah (*ethnoscapes*), nato z raziskavami fenomena transnacionalnosti. Avtorica se opira na študije znanosti kot družbene prakse (T. Kuhn, P. Feyerabend), v kateri imajo za razloček od klasične paradigme znanosti, osrednjo vlogo znanstveniki / raziskovalci kot posebna skupnost / kultura s svojimi nazori in ravnanji (o tem B. Latour in S. Woolgar, K. Knorr-Cetina; med antropologi S. Traweeke, G. Marcus) in so kot takšni postali »predmet« t. i. antropologije znanosti. V drugem delu to ponazorci z lastno študijo ekonomistov oz. njihove »kulturne avtoritete« v tranzicijski Sloveniji. Zanimivo je, da ji podmena o »skupnosti ekonomistov« ni pomagala razumeti, kako ekonomistično znanje deluje družbeno: ekonomisti namreč ne delujejo izključno na svojem poklicnem polju, temveč prestopajo meje svoje skupnosti kot svetovalci, nastopajo v medijih, kot podjetniki, politiki idr. Tako razširjen pogled ji je omogočil povezati ekonomijo z nekaterimi vrednotami, skupinami in akterji v širši slovenski družbi. Na podlagi avtoričine študije vezi med znanostjo in kulturo sledi sklep, da je terensko delo – kljub kritiki, pomislekom in delokaliziranosti – nadvse dragoceno orodje za raziskave razmerij in makrosistemi in dnevnimi praksami. Da bi takšno funkcijo ohranilo, pa je treba o njem nenehno premišljati in ga na novo utemeljevati.

Prispevek Jurija Fikfaka o etnografiji in avtoetnografiji (»From Ethnography to Autobiography«) kot sestavini »zapisovanja prakse« izzhodiščih eksplicira razmerje med raziskovalcem in raziskovancem, pri čemer je, po Crapanzanu, raziskovalec / etnograf pravzaprav le posrednik, avtor besedil, ki govorijo o različnosti kultur in družb in posredujejo razumevanje tujosti, drugačnosti skupnosti in posameznikov, s katerimi se raziskovalec srečuje pri raziskavah. Razmerje, ki ga konstituirata zdravorazumsko znanje raziskovanca in »znanstveno« vedenje raziskovalca in v katerem je drugi poklicni tujec, je, po Foucaultu, tudi razmerje moči, so (vsaj implicitne) meje med njima. Položaj raziskovalca je večplasten: včasih velja za skoraj sovražnega zastopnika oblasti, za vsiljivca, kdaj drugič postane zaupnik marginaliziranih ali edini, ki ga njihovo (sedanje ali preteklo) življenje sploh zanima, ali so vanj usmerjena pričakovanja, da jim bo pomagal pri njihovi družbeni promociji, da se bo zanje družbeno in politično angažiral. In na tej točki se zabrisuje meja med zdravorazumskim in znanstvenim, ki topi ločnico mi–drugi / jaz–drugi, saj raziskovalec postane zastopnik, glasnik, zagovornik raziskovanih, po drugi strani pa raziskovani lahko postanejo tudi orodje za raziskovalčevo samopromocijo. Na neki način vedno asimetrično razmerje mora biti nenehen predmet raziskovalčevega samopremisleka, še zlasti, ker se družbeno in kulturno bere tudi kot moralno in politično. Premoč raziskovalca je v nekem smislu v tem, da ve več, je v njegovih nevidnih zbranih informacijah, ki jih raziskovanci ne nadzorujejo, je v tem, da govori zanje ali namesto njih. Vendar: kakšne so podobe, ki so raziskovalcu dosegljive in kako jih posreduje navzven? Prepričanje o njihovi posred(ova)nosti (dva- ali trikratni strukturiranosti ali »prepisanosti«) – ta je odvisna tako od raziskovalčeve tehnike spraševanja kakor izbire retorike pripovedi (skoz te izbire presevajajo njegova socialna in poklicna socializacija / inkulturacija, poklicni habitus, konkretni kontekst raziskave in potek terenskega raziskovanja, morebitni kulturni šok, naslovljenci raziskave, kdo jo objavi in kdo finančno podpira) – ponazorci z zgledom zgodb o dekletu, o pogledu zahodnjaka na evropski vzhod in o tem, kako vztrajno Slovenci v Boljuncu izobešajo rdečo zastavo na majskem drevesu (gre torej za zgodbo o rdeči barvi – na zastavi in

posebej v rdeči zvezdi – za ponazoritev različnih simboličnih (pre)interpretacij) in o tržaškem radiu A. Ne s strani raziskovalcev ne pri raziskovalcu pač ni mogoč kak vseveden, nevtralen pogled. O vsakem fenomenu pripovedujejo različne zgodbe, ki so v zbiru večglasne, nekongruentne, celo konfliktne, zato avtor etnografom nalaga dolžnost, da njihova besedila posredujejo prav to večplastnost, več zornih kotov. Sama etnografija – kot proces – se v tej luči pokaže kot praksa drugih in raziskovalca, ki je – kakor že omenjeno – nedokonč(a)na.

Pozicijo raziskovalca na svojem lastnem primeru raziskovalke in plesalke v poststrukturalističnem in Lacanovem psihoanalitičnem obzorju tematizira R. Danielle Egan (»The Pleasures and Dangers of Narrative. Introducing the problematics of the sociology of methodology«). Sprašuje se predvsem o načinih nepozitivističnega popredmetenja oz. načinih, kako konstruirati pripovedi tako, da bodo vendarle resnične in metodološko ustrezne, ko lovijo plasti nezavednega, da bi ga postavile v širši kontekst časa in družbe, saj avtorica nastopa angažirano – družbenokritično in kot feministka. Sama svoj prispevek razume kot tipanje (v obliki poglavij, poimenovanih »Opomba 1, 2...«) za epistemološkimi podmenami pripovedi in kvalitativne metodologije, podlaga pa ji je »etnografija industrije spolnosti«: njena raziskava (udeleženska z neformalnimi pogovori in opazovalnimi tehnikami) se namreč dotika kompleksnega in kontradiktornega razmerja med eksotičnimi plesalkami in njihovimi rednimi strankami oz. prikrite zaljubljenosti drugih v prve. Njena prva ugotovitev je, da je klub svet, kjer besede in dejanja niso vedno usklajene. Prizna, da je bila kot feministka »častilka govora« marginaliziranih (tistih, ki so tiho ali so utišani) žensk, hkrati pa si je prizadevala resno vzeti glasove njihovih moških oboževalcev, kakor so osmišljali doživetja v tem okolju. Iz lastne izkušnje je sledila druga ugotovitev, da bi častilska pozicija govora žensk zaradi neskladij med besedami in ravnanji zabilasala ali celo zanikala kompleksnosti razmerij med udeleženci in načinov, kako se ljudje osmišljajo v pripovedovanju. Naslednja raven kompleksnosti je zadevala avtoetnografski vidik raziskave: kako predstaviti svojo izkušnjo v klubu ob zavesti, da je le delna, in s skušnjava predstaviti Resnico. Reprezentacija v besedilu je oropana vsega tistega, kar presega opazovanje in poslušanje, pa vendarle prežema to, kar počnemo. T. i. stališčna epistemologija (*standpoint epistemology*) zahteva, da teoretiziramo svoj položaj v svetu, preprašuje raziskovalčevo pozicijo, disciplinarne kanone, vrednotenje in produkcijo znanja, poudarja refleksivnost v pisanju. Zato daje prednost t. i. lokalnemu znanju, glasovom z obrobja, kar je (bilo) v središču družbenokritično usmerjenih raziskav in študij, ki presegajo de sadosko sociološko nadvlado (oz. raziskovalca, katerega stališče in perspektiva sta vsevedni in vsobsegajoči) oz. sadistično pozitivistično epistemologijo, ki svoj končni učinek utelesi v raziskovalčevem pisanju oz. ubesedovanju spoznanj, tj. v njegovi avtoriteti, imuni za neulovljivo, nezavedno. Zaradi dezinterpretacij, nerazumevanja v takšnem, realističnem pisanju so se nekatere skupnosti uprle etnografskim raziskavam. Ta stiska pojasnjuje in nalaga iskanje drugačnih, eksperimentalnih strategij pisanja, ki so bolj dialoške (kombinirajo pripovedi udeležencev in raziskovalcev) in, kar zadeva raziskovalca, tudi avtoreferencialne. Z avtoreferencialnostjo je povezano tudi priznanje nezavednih projekcij, ki spremljajo raziskovalni proces. Skladno z Lacanovo maksimo, da je nezavedno strukturirano kot govorica (in je zato tudi transindividualno), Eganova priporočila upoštevanje njegovih sledi v jeziku / govorici, hkrati pa opozarja, da tudi to ne izčrpa avtentičnosti, ki v komunikaciji valovi med vrsticami. Zato smo zaporniki svojega jezika. Kljub temu to raziskovalcev ne odvezuje truda, da upoštevajo psihoanalitična dognanja, in prizadevanja po širitvi meja pripovedi, ki jih omogoča kvalitativna metodologija. Hkrati pa tudi ne priznanja o nepopolnosti in pristranosti znanja.

V razdelku Objektivna hermenevtika Ulrich Oevermann razgrne njeno metodologijo (»Manifest der objektiv hermeneutischen Sozialforschung«), katere glavna intenca je, da na nedeskriptiven način razkriva in predstavi latentne strukture smisla in rekonstruira objektivne pomenske

strukture družbenega in življenjskega sveta. Podrobno so predstavljeni njeni ključni pojmi in teze, diferencialno sicer uveljavljenimi znanstvenimi pojmi, prijemi in cilji: latentne strukture smisla in objektivne pomenske strukture namesto subjektivnih dispozicij; različna empirična pojma: berljivost struktur smisla in sprejemljivost stohastičnih svetov; izrazne konfiguracije, tekst in protokol; sekvenčna analiza namesto klasifikacije; kriza namesto rutine; dinamika namesto statičnosti, spreminjanje namesto statičnosti; rekonstrukcija primera namesto opisa primera, avtonomija nasproti heteronomiji; družbeno spreminjanje namesto statike, novo namesto poznane; posploševanje na podlagi struktur namesto empirije; sosledje kar najbolj nasprotujočih si primerov namesto vzorčnih preskusov; klinično, nestandardizirano namesto standardiziranega zbiranja podatkov in vrednotenje na podlagi rekonstrukcije namesto subsumpcije; avtentičnost rekonstrukcije primera in falsifikacija s sekvenčno analizo namesto operacionalizacije teoretskih pojmov, dokazovanja veljavnosti in zanesljivosti in statističnega preverjanja hipotez; enovitost temeljnega in uporabnega raziskovanja.

Metoda objektivne hermenevtike je ponazorjena v prispevku Axela Fehlhaberja in Detlefa Garza (»And since it is the first time...« On the educational shaping of the body of the class») na primeru analize učne ure, pri čemer so v ospredju razmerja med učenci in učiteljem in načini, kako slednji postavlja svojo avtoriteto in red v razredu, pri čemer se ne more skriti za svojo učiteljsko kompetenco oz. habitusom, tj. svojo (»uradno«) vlogo, ampak se razkriva z vsemi vrlinami in šibkostmi. Konfliktnost, problematičnost je opazovana na ravni posameznika kot osebnosti / osebe in njegove vloge, od katere se po eni od pedagoških doktrin pričakuje »pedagoški eros« oz. na podlagi emocij strukturirano učno uro.

Narativni intervju kot značilno orodje kvalitativnega raziskovanja Kaja Kaźmierska predstavi v funkciji metode za analizo biografije (»Narrative Interview as a Method of Biographical Analysis«). Za biografske metode veljajo zelo splošne definicije, vsaj kar zadeva analitične postopke, metodološke in teoretske perspektive. Ko je izvirna zasnova uporabe biografske metode v 30. in 40. letih (W. Thomas in F. Znaniecki) pod vplivom bolj scientistične paradigme šla v zaton, doživlja v zadnjih desetletjih oživitvev, zlasti pod vplivom novih teorij v sociologiji (etnometodologija, fenomenologija, simbolični interakcionizem), pa tudi zaradi tehničnih možnosti (snemanje). V uporabi je v različnih znanstvenih smereh (simbolični interakcionizem, fenomenološka sociologija, marksizem, strukturalizem) ob raziskavah družbene mobilnosti, socialne zavesti, socializacije, v medicini, kriminologiji. Pomembno pa je, da njena spoznanja niso vrednotena kot reprezentacije »subjektivne realnosti«, temveč kot kontekstu zavezana in občutljiva za čas, interese, interakcijo. Skladno s kontekstom in namenom uporabe se razločujejo tudi načini zbiranja podatkov, metode analize in teoretska perspektiva. Za te razločke je odločilno, kako raziskovalci razumejo »raziskovalni subjekt« – kot topiko ali sredstvo: ko se raziskovalec osredini na subjekt, išče odgovor na vprašanje »zakaj?«, ko je v središču pozornosti struktura, gre za vprašanje »kako?«. Različne možnosti so združene ali kombinirane v metodi narativnega intervjuja (F. Schütze), ki je poleg objektivne hermenevtike tudi najpogostejša biografska smer v sodobni nemški sociologiji. V nadaljevanju avtorica podrobno predstavi metodo narativnega intervjuja (od siceršnjih oblik intervjuja se loči po tem, da spodbuja pripovedovanje iz lastnih izkušenj in ni vsota odgovorov na vprašanja, temveč *extempore* pripoved, ki je ne sekajo raziskovalčevi posegi), njegovih pet stopenj (začetna, spodbujevalna, glavna pripoved, dodatne poizvedbe, sklepna faza), ki jim sledi natančna transkripcija, tej pa analitični postopek (začne se razgrnitvijo komunikacijskih shem, sledi formalna sekvenčna analiza, na podlagi katere je mogoče prepoznati procesne strukture /shema dejavnosti v biografiji, biografski potek, institucionalni vzorec življenjskega poteka, biografske metamorfoze)/, čemur – v idealnem primeru – sledijo analitično posploševanje,

komparativna analiza, generiranje teoretskega modela in njegova preverba. V sklepu avtorica kritično ovrednoti narativni intervju.

Sledita prispevka slovenskih raziskovalcev – o utemeljitveni teoriji v socialnem delu in konkretnem raziskovalnem zgledu piše Blaž Mesec (»A Case of Grounded Theory Construction in Social Work«), na primeru organizacije vaškega plesa ob vaškem prazniku pa Vanja Huzjan (»The Qualitative Analysis of an Interview«).

Razdelek o računalniških programih, razvitih za kvalitativno analizo, vsebuje prispevka Susanne Friese (»Computer-aided Qualitative Data Analysis. An Overview«), v katerem je predstavljeno najpomembnejše računalniško orodje, Josef Zelger pa posebej obravnava program, ki ga je razvil sam, tj. Gabek Winrelan.

Knjiga se končuje s pomembnim in posebnega premisleka vrednim poglavjem o etičnih razsežnostih kvalitativnega raziskovanja: Will C. van den Hoonaard (»Fostering Human Dignity. Some Inherent Ethical Dimensions of Qualitative Research«) jih ponazori z delom komisij za biomedicinske študije.

Zbornik o kvalitativnem raziskovanju je dragocena knjiga za vse, ki so že ali nameravajo poglobljeno razvijati prijeme in spoznanja, ki jih prinaša kvalitativna metodologija – seveda ne zgolj kot metodološko orodje v ožjem pomenu, obravnavano s teoretskega in praktičnega vidika, temveč kot premišljena epistemologija, ki zarisuje meje spoznavanja in spoznanega »drugega«.

Ingrid Slavec Gradišnik

Wilhelm Tschinkel, *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih/Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen.* Uredila Alojzij Pavel Florjančič in Marija Stanonik. – Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. – 624 str., ilustr.

V zadnjih letih je število del – monografij, raziskovalnih nalog, katalogov in člankov – o kočevskih Nemcih in njihovi kulturi skokovito naraslo. Po eni strani je to posledica odprtja t. i. zaprtega območja Kočevska Reka leta 1991, po drugi strani pa kaže na zanimanje raziskovalcev za manjšine¹ ter hkrati na splošno zanimanje prebivalcev za dediščino in želje po njenem ohranjanju ali oživljanju. Eno od novejših izdanih del je nemški ponatis in slovenski prevod knjige Wilhelma Tschinkla *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih/Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*, ki sta jo uredila Alojzij Pavel Florjančič in Marija Stanonik, izdala pa Društvo Kočevarjev staroselcev/Gottscheer Altsiedler Verein in Inštitut za slovensko narodopisje pri Založbi ZRC SAZU.

Zgodovina kočevskih Nemcev je dolga več kot 600 let. Nemška kolonizacija Kočevske se je namreč začela v 30. letih 14. stoletja, ko so grofje Ortenburški na to območje začeli naseljevati svoje podložnike z Zgornje Koroške in s Tirolske. Drugi val nemških naseljencev raziskovalci uvrščajo na začetek 2. polovice 14. stoletja. Ljudska štetja v 2. polovici 19. in v 1. polovici 20. stoletja kažejo na precejšnji upad števila prebivalcev tega območja, kar je povezano z gospodarskim izseljevanjem predvsem v ZDA (na prelomu stoletja naj bi se iz kočevskega okraja izselilo več prebivalcev kot iz kateregakoli drugega območja na Slovenskem). To je bil tudi čas vse ostrejših nacionalnih trenj med Nemci in Slovenci. Po italijanski okupaciji Kočevske se je po sporazumu

¹ Kočevski Nemci v Sloveniji danes niso priznani kot manjšina.

med nemško in italijansko vlado začelo izseljevanje Kočevarjev na nemško okupacijsko ozemlje. S Kočevske se je v zimi 1941/42 tako izselilo 2833 družin oziroma 11.509 oseb (leta 1941 je tod živelo še ok. 12.500 Kočevarjev). Ker so premoženje prodali nepremičninski družbi Emona in ob preseljevanju prevzeli nemško državljanstvo, danes (po uradnih pojasnilih) niso upravičeni vložiti denacionalizacijskih zahtevkov. Preselili so se na ozemlje ob Savi in Sotli, od koder so pred tem izgnali 37.000 Slovencev. Po koncu 2. svetovne vojne so bili Kočevarji izgnani s slovenskega ozemlja; večina se je odselila v avstrijske in nemške dežele ali v ZDA. Veliko vasi je še vedno opustelih, med vojno so jih večino požgali Italijani, številne sakralne objekte so iz nacionalnih in ideoloških razlogov po vojni porušili, tako da je danes na Kočevskem le malo ostankov kulturne dediščine kočevskih Nemcev ali drugih znakov njihovega prebivanja.²

Wilhelm Tschinkel je gotovo eden bolj poznanih kočevskih Nemcev. Rojen je bil leta 1875 v Svetlem Potoku/Lichtenbach v jugovzhodnem delu Kočevske in je na Kočevskem (z manjšimi presledki zaradi študija) živel in poučeval do leta 1924, ko se je z družino odselil na avstrijsko Koroško. Po diplomiji je po zgledu učitelja Jozefa Perza in profesorja Adolfa Hauffna ter spodbudi svojega strica Hansa Tschinkla začel zbirati folklorno in etnološko gradivo Kočevarjev. Objavljal ga je v različnih revijah in knjigah, največ pa v svojem življenjskem delu *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen (Kočevarska folklorja v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih)*.³ Knjigo, napisano v gotici, je leta 1931 ali 1932⁴ izdal v samozaložbi, tiskana pa je v Kočevju. Ker je bila zaradi nemškega jezika, sploh pa zaradi kočevarskih narečnih izrazov, nerazumljiva precejšnjemu delu slovenskega bralstva, zaradi gotice pa tudi večini nemških bralcev, in ker sta (vsaj sodeč po podatkih v sistemu COBISS) samo v dveh slovenskih knjižnicah – Narodni in univerzitetni knjižnici ter Knjižnici Kočevje – na voljo le dva izvoda izvirnika, sta njegov ponatis in prevod v slovenščino vsekakor smiselna in dobrodošla.

Knjiga je razdeljena na slovenski in nemški del. Predgovoru, pojasnilom in podatkom o avtorju sledi prevod Tschinklovega dela⁵ (v nemškem delu ponatis, prečrkovan v latinico), ki zajema zapise o šegah, navadah in vrazah ter o ljudskem zdravilstvu, pravljice, povedke (o bajnih bitjih, duhovih, coprnica, zakopanih zakladih, hudiču, kačah, okamnelih, izginulih vodovjih, čudežnih koreninicah, cerkvah in kapelicah, porokah med sorodniki, vrnitvi domov, zgodovinske povedke), pravljicne legende, smešnice, pregovore in pregovorne rečenice, uganke, besedno razumevanje zvonjenja zvonov, zbadljive vzdeve in verze za kočevarske vasi, vremenske pregovore, psolve in zmerljivke v kočevarskem narečju, ljudske igre na Kočevskem (otroške igre in igre odraslih) ter izštevanka. Tschinklova *Kočevarska folklorja* je seveda pomembna sama po sebi, saj je *prispevek za boljše razumevanje Kočevarjev na Slovenskem. Z njeno pomočjo se seznanjamo z bogatim izročilom svojih nekdanjih sosedov in njihovih redkih, prereditkih ostankov*, kot je zapisal Florjančič. Še posebno dragoceni za vse raziskovalce kočevarske kulture in tiste, ki iščejo *različnost ali podobnost v šegah dveh narodnostnih skupin*, pa so dodatki v knjigi: prispevek Marije Stanonik o kočevarski slovstveni folklori – primerjavi in slovenskih vzporednicah, članek Tomaža Markoviča o Tschinklovem koledarju in njegovih izštevankah ter prispevek Alojzija Pavla Florjančiča o šeststoletni zgodovini Kočevarjev.

² Podatke navajam po gradivu za predavanja, ki je last Pokrajinskega muzeja Kočevje.

³ Podatke navajam po prispevku Alojzija Pavla Florjančiča »O avtorju«.

⁴ V sistemu COBISS in Nagovoru veleposlanika Zvezne republike Nemčije je navedena letnica 1931, v promocijskih besedilih o recenzirani knjigi ter v prispevkih Alojzija Pavla Florjančiča pa letnica 1932.

⁵ Veliko delo so opravili prevajalci Justina Čero, Vesna Mislej in Igor Mislej. Prevod sta redigirali Mojca Savski in Doris Debenjak, slednja je prevedla tudi spremna besedila.

V skladu z osnovnim raziskovalnim področjem Marije Stanonik (ki ga nakazuje tudi naslov prispevka – Kočevarska slovstvena folklor, primerjava in slovenske vzporednice) so vrste in žanri slovstvene folklorne obdelani zelo podrobno; razpravo dopolnjuje tudi Tomaž Markovič s pregledom izštevank v Tschinklovem *Gottscheer Kalender*. Pri komentarju šeg in navad se Stanonikova dotakne samo božičnih šeg, izpusti pa primerjavo šeg življenjskega kroga in delovnih šeg. Kljub zavedanju o avtoričini temeljni usmeritvi in njeni pripombi, da morajo [z]ačetna poglavja iz *duhovne in družbene kulture [...] počakati na svoje specialiste*, menim, da bi se bilo bolje komentarju tega poglavja popolnoma izogniti ali pa primerjati – oziroma vsaj omeniti – tudi šege življenjskega kroga (pionirsko delo v tej smeri je opravila Helena Ložar - Podlogar) in delovne šege. Komentarja o zdravilstvu pravzaprav ni; Stanonikova navaja le to, da se ponuja *lepa priložnost za primerjavo s slovenskimi [zagovori], o katerih obstajata že dve knjigi*, opozori pa zgolj na eno od njih. Delo motijo nekatere tipkarske napake, npr. že v prvem prispevku (Nagovoru veleposlanika zvezne republike Nemčije), in neskladnosti⁶ med nekaterimi naslovi poglavij in naslovi v kazalu (gl. npr. prispevek Marije Stanonik ali Tschinklovo *Spremno besedo*).

Uporabljeni viri in literatura so ponekod skromni.⁷ Pregled starejših virov in literature navaja zgolj Tomaž Markovič. V prispevku Stanonikove pogrešam nekatere vire v nemškem jeziku (predvsem v začetnih poglavjih njene razprave;⁸ o virih za primerjavo slovstvene folklorne ne morem soditi); Florjančič pa v svojem seznamu sicer navaja »uporabljene vire«, vendar nekaterih od njih med besedilom ne citira, npr. Otterstädt (1962), Bauma (1981), Dolinarja idr. (1993) itd.⁹ Pogrešam tudi seznam vseh navedenih virov. Glede na Florjančičevo pripombo v uvodu *Knjigi na pot*, da bodo [o]bojim [slovenskim in nemškim bralcem, op. pis. recenzije] ... *spremna besedila in spisek strokovne literature v pomoč za bolj poglobljeno seznanjanje s svojstvenim fenomenom nekdanjega šeststoletnega nemškega jezikovnega otoka na Slovenskem*, bi s pregledom uporabljenih virov in literature bralcu olajšali iskanje informacij o Kočevarjih. Poleg tega bi bili predlogi za nadaljnji študij tudi v obeh, manj obdelanih poglavjih, o šegah in zdravilstvu, zelo dobrodošli.

Želeli bi si tudi fotografije, ki bi bolj upoštevale sobesedilo. O dejavnosti oziroma zbirki Kulturnega centra društva Kočevarjev staroselcev iz Občic bi bilo bolj smiselno napisati posebno poglavje.

Kljub neprecenljivi vrednosti ponatisa Tschinklove knjige bi si vsekakor želeli, da bi razprave za knjigo prispevali še drugi avtorji, tako da bi bila obdelana in komentirana vsa poglavja

⁶ Ne gre za vsebinsko neskladnost, zgolj za nedosledno (nedobesedno) navajanje naslovov v kazalu.

⁷ Tako je Maria Kundegraber že leta 1963 v *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* VII objavila 483 enot obsegajočo bibliografijo del o Kočevarjih. v Sloveniji bibliografijo hranita knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja in Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. V razdelku Zgodovina in zemljepis Kundegraberjeva navaja 75 virov. V edinem seznamu virov v monografiji *Kočevarska folklor* jih Florjančič navaja 22.

⁸ Za seznam virov in literature predvsem o šegah življenjskega kroga poleg bibliografije Marie Kundegraber gl.: Helena Ložar - Podlogar, Tradicionalna svatba na Kočevskem, Kritični pretres virov. *Traditiones* 22 (1993): 69–96.

⁹ V Florjančičevem seznamu virov npr. pogrešam nekaj novejših virov o zgodovini Kočevarjev; med tistimi, ki jih bibliografija Kundegraberjeve še ne vključuje, so: Karl-Heinz Podlipnig, *Wirtschaftsgeschichte der deutschen Sprachinsel Gottschee*. Innsbruck 1968; Karl Schemitsch, *Das war Gottschee/This was Gottschee*. Landskron 1977 (in druga njegova dela); Ingrid Kaiser-Kaplaner, *Gottscheer Frauenschicksale im 20. Jahrhundert. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung Vertriebener anhand von Erzählungen Betroffener*. Celovec, Ljubljana, Dunaj 1993; Georg Widmer, *Gottschee 1406-1627. Feudal domain on the frontier of empire*. Louisville 2001; Mitja Ferenc idr., *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*. Ljubljana 2002; itn. Pri tem ne trdim, da so to najrelevantnejši viri za zgodovino Kočevarjev; navedeni so le tisti, ki so dosegljivi v slovenskih knjižnicah.

v Tschinklovi knjigi. Ne glede na to pa bo monografija v pomoč vsem raziskovalcem kočevarske folklore in, kot kaže, tudi primerno poslovno/protokolarno darilo za avstrijske in nemške državnike: 28. januarja letos jo je slovenski zunanji minister Dimitrij Rupel izročil avstrijski ministrici Ursuli Plassnik ob njenem prvem uradnem obisku Slovenije.

Saša Poljak Istenič

Igor Cvetko, *Trara, pesem pelja. Slovenska otroška glasbila, zvočila in zvočne igrače.* – Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004. – 75 str., notne transkripcije, ilustr., zgoščenska.

Svojevrstni priročnik Igorja Cvetka z igrivim naslovom *Trara, pesem pelja* sodi v tisto zvrst raziskovalnega dela, ki ima poleg raziskovalnega izhodišča zelo jasne aplikativne cilje. Hkrati razkriva dovolj avtorjeve ustvarjalne moči in občutka za svet, iz katerega črpa, in svet, ki mu namenja svojo pozornost, da je namesto šolsko zasnovanega priročnika nastala privlačna ilustrirana pripoved o otroški glasbeni ustvarjalnosti.

Mag. Igor Cvetko, dolga leta sodelavec Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, je s tem delom opozoril na manj raziskano področje etnomuzikološkega dela, na otroško glasbeno izročilo in na potrebo po njegovem ohranjanju. Področje, ki se ga je avtor loteval že v obravnavi najzgodnejšega otroškega glasbenega sveta, je eno od težišč njegovega zanimanja. Kot pedagog, ki je kljub poznejšemu raziskovalnemu delu ostal zavezan glasbeni ustvarjalnosti otrok, si s tem delom prizadeva tudi za prenovo umetnosti v predšolski vzgoji. Umetnosti, ki izrazni in doživljajski svet otrok razume drugače, kakor so ga razumeli tisti, ki so glasbeni svet otroka skušali oblikovati s stališča odraslih.

Govorica knjige je namenoma otroško preprosta. Kakor je razvidno iz same zasnove, si je avtor prizadeval za celostno predstavitev, ki naj bi posledično omogočila celostno glasbeno ustvarjanje in doživljanje otrok. Besedilni in notni zapis pesmi, ilustracija, predstavitev tehničnih postopkov, fotografija in končno tudi zvočni zapis se prepletajo v nedeljivo celoto, v enotno pripoved o moči ustvarjalnosti, ki najbolj zaživi šele z domišljajskim svetom otrok.

Vsebinsko je delo niz svojevrstnih upodobitev otroških glasbil, zvočil in zvočnih igrač. Otrokom jih pri vsakem inštrumentu posebej predstavljajo izbrana pesem z notnim zapisom, tehnični opis glasbila oziroma zvočila z izdelavo vred in predstavitev načina igranja, to pa dopolnjujejo avtorjeve ilustracije in sodobne upodobitve igranja na predstavljeni inštrument. S tem avtor nevsiljivo sledi namišljenim vprašanjem, ki bi nam jih ob srečanju s temi zvočili in glasbili postavili otroci sami. Knjigo dopolnjuje zvočna predstavitev pesmi, za katero je, tako kot za zapise, ilustracije in izdelavo inštrumentov, poskrbel avtor sam, s tem da je naučil otroke ne le izdelati inštrumente, temveč tudi zapeti izbrane pesmi.

Strokovni razpravi, ki zaključuje delo in nagovarja tako slovenskega kot angleškega bralca, je prostorsko namenjeno manj pozornosti. Knjiga namreč razčlenjuje svet, ki ga neproblematično zaobjema s pojmi, razvrščenimi med »ljudsko« in »otroška glasbila in zvočila«. Vrednote tega razmerja skuša vrniti sodobnosti, ali, kakor piše avtorica uvoda Jelena Sitar, *tehnično sicer izpopolnjenemu svetu, ki je včasih lahko premalo čustveno bogat.*

Knjiga Igorja Cvetka je tako etnomuzikološko sporočilnost nadgradila v mnogoplastno didaktično ilustrirano pripoved o tem, kako razumevanje izročila, spretnost, ki se je je moč naučiti, in veselje ob tem, kar lahko otroci ustvarijo sami ali s pomočjo starejših, bogati sodobni svet. Pri tem je moč čutiti končni cilj: omogočiti otrokom, da ob lastni ustvarjalnosti raziskujejo zvočnost kot pomembni del ne le doživljajskega, temveč tudi ustvarjalnega sveta. Razdalja med svetom preprostih lesenih igrač in svetom računalniških igrac današnjih otrok s knjigo Igorja

Cvetka zato ni več razdalja, prav tako so slika, pripoved in pesem le različne podobe ustvarjalnosti, ki ji čas ni odvzel moči.

Marija Klobčar

Marija Klobčar, Drago Kunej, Mirko Ramovš in Urša Šivic, *Odmev prvih zapisov*. – Ljubljana, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU (Iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU). – Zgoščenka (62 min. 20 sek.), spremna knjižica (26 str.).

Najnovejša zgoščenka Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU *Odmev prvih zapisov* ponuja v poslušanje štirideset terenskih zvočnih posnetkov, ki so razdeljeni v tri sklope.

Prva skupina štirih nosi naslov »Najstarejši posnetki« in vključuje pesmi, posnete pred in med prvo svetovno vojno, vključno z znamenito *Marko skače*, ki jo je v prekmurski Tišini leta 1898 posnel madžarski raziskovalec Vikár Béla in ki velja za prvi zvočni zapis slovenske ljudske pesmi. Drugi sklop »Po sledi pisnega zapisa« vsebuje zgolj en posnetek, medtem ko je tretji del najboljšeješi, saj vsebuje vseh preostalih 35 posnetkov in pod naslovom »Zvočni posnetki kot del načrtnega raziskovanja slovenske ljudske glasbe, pesmi in plesa« priča o modernem znanstvenem ukvarjanju s slovensko glasbeno zapuščino, ki jo ilustrirajo posnetki, nastali med letoma 1957 in 2000. Geografsko gledano so na zgoščenki bolj ali manj enakovredno zastopane tako rekoč vse slovenske regije in pokrajine. Redatorska razporeditev pesmi sicer delno sledi časovnemu loku od starejših zapisov k sodobnejšim, vendar pa zvestoba historični razporeditvi ni absolutna, zaradi česar plošča kljub vsemu obdrži svojo notranjo dramaturgijo. Odgovornost za izbor s svojim avtorskim podpisom prevzemajo Marija Klobčar, Drago Kunej, Mirko Ramovš in Urša Šivic, prva omenjena pa se podpisuje tudi pod spremno besedo. Zbirko zaokroža slikovno gradivo, 26 slik, ki vizualno dopolnjuje dobrih 62 minut glasbe.

Seveda pa vsa zapisana faktografija ne sporoča bistvenega o najnovejši zvočni izdaji Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. *Odmev prvih zapisov* je v prvi vrsti zanimiva in nova slušna izkušnja, saj zbirka zaradi specifičnih načel izbora materiala v primerjavi s predhodnimi izbori posega na neko drugo področje srečevanja z ljudsko glasbeno zapuščino. Ravno zato pa nam lahko služi kot osnova za refleksijo.

Izhodišče premisleka je banalno preprosto: Ljudska glasba je nekaj fascinantnega. Navdušuje s svojo glasbeno razsežnostjo, s svojo (mnogokrat navidezno) preprostostjo in neposrednostjo; zanimiva je kot pomemben element osrediščenja družbenih skupin, kot korenika postavljanja socialnih odnosov in njihove vedno vnovične afirmacije; fascinira in včasih celo šokira s svojo vsebino, besedili, zgodbami, ki jih pripoveduje.

Vse to (in še marsikaj drugega) je vzrok za znanstveno in včasih malo manj znanstveno ukvarjanje z njo, ki je v zadnjih petdesetih letih sproduciralo lepo in spoštovanja vredno zbirko zvočnih zapisov slovenskih ljudskih pesmi. Nabor kot celota je seveda ogromen, nepregleden, vsaka izdaja potemtakem nujno potrebuje redatorski okvir, iz katerega izhaja in v katerega se vpisuje.

Kriteriji selekcije so bili v preteklosti – če se osredotočim na zbirke posnetkov s terena, se pravi predvsem na edicije Glasbenonarodopisnega inštituta – vezani predvsem na vsebino pesmi (npr. *Slovenske ljudske pesmi I–IV*: ljubezenske, legendarne ipd.) in na njihov geografski izvor (Koroška, Ribnica ipd.), pri čemer osredotočenost na krajevni pedigree po nekakšnem naravnem stanju stvari ustvarja tudi tipičen vsebinski in glasbeni kontekst: pesmi z določenega področja so si pač v marsičem sorodne, tako vsebinsko kot glasbeno in funkcionalno. Uredniški izbor

je v vseh navedenih primerih koreninil v tistem navdušenju nad ljudskim, o katerem je že bilo spregovorjeno, izhajal je iz fascinacije nad glasbenim, besedilnim in funkcionalnim.

Prav s tega stališča pa je zbirka *Odmevi prvih zapisov* nekaj posebnega in unikatnega, fascinacija, iz katere črpa, je namreč na neki način dvojna. Poleg navdušenja nad samo ljudsko pesmijo jo oblikuje tudi zanimanje za zapis le-te, se pravi, da interes oblikovalcev zbirke ni usmerjen zgolj na objekt raziskav v preteklosti, pač pa objektivira samo raziskavo, njene dosežke in razvoj skozi čas. Zavestno in načrtno, kakor je očitno tudi ob branju spremnega besedila. Kakor vsaka znanost etnomuzikologija mora reflektirati lastno početje in skozi znanstveno prakso analizirati temeljne predpostavke svojega raziskovalnega dela. *Odmev prvih zapisov* je lep primer izdelka, ki ponuja ogledalo sami znanstveni disciplini, katere produkt je. Posredno, mimogrede, kajti najpomembnejša ostaja glasba. Etnomuzikološka avtorefleksija je zgolj nekakšen podaljšek, stranski proizvod, posledica omenjene dvojne fascinacije.

Morda je najzanimivejši premislek, ki ga (mimogrede) producira obravnavana zbirka, vezan na tehnične možnosti in njihov napredek kot pomembno okoliščino znanstvene analize. Terensko snemanje je – odkar obstaja kot raziskovalna opcija – bistven element etnomuzikološkega dela, v zadnjih sto letih pa je zaradi tehničnih sprememb doživelo izreden razvoj. Novi dosežki poenostavljajo proces zvočnega zapisovanja in hkrati izboljšujejo kakovost zapisa, s čimer znanstvena analiza gotovo marsikaj pridobi. Stoletni časovni okvir, v katerem se nahaja obravnavana zbirka, ta napredek predstavlja na najlepši mogoč način. Na drugi strani pa je tehnični napredek povezan s spremembami življenja nasploh, spremembami, ki se tičejo vseh ljudi; konkretno v primeru mikrokozmosa zapisovalske prakse glasbenarodopisne znanosti pri nas, tako informatorjev kot znanstvenikov.

Glasba, pesmi pa so del življenja, iz življenjskih situacij in izkušenj se rojevajo in jih recipročno določajo ali zgolj opevajo. Spremembe v načinu življenja, predrugačenje navad, vrednostnih sistemov bodo potemtakem nujno povzročale spremembe tudi na področju glasbenega ustvarjanja. Drugačno življenje producira drugačno glasbo. Prav na tej točki miselni okvir zbirke *Odmev prvih zapisov* še razširi svoje meje. Znanost tako strokovno kot tehnično neprestano napreduje, hkrati se – zaradi (v bistvu) tega istega napredka – spreminja njen predmet (slovenska ljudska pesem), s čimer zavrača možnost rigidnega opredmetenja samega sebe s strani znanosti. Meje določanja ljudskega so fluidne in takšne morajo ostati. Ker je fluidno življenje samo. In ravno v prikazovanju razvojnega elementa, te večno spreminjajoče se narave ljudskega, je najnovejša izdaja Glasbenarodopisnega inštituta najmočnejša in najpovednejša.

Ne morem spregledati ovitka. Izdelek kot vizualna celota sledi sodobnejšim pogledom na znanost in njene produkte, ki da jim vizualna privlačnost ne škoduje, pač pa koristi. *Odmev prvih zapisov* je plošča, ki ji človek ne samo z veseljem prisluhne, z užitkom in zanimanjem jo tudi vzame v roke. In to ne samo poučeni, ozaveščeni poslušalec, pač pa tudi tisti, ki o slovenski ljudski glasbi nima pojma in jo po možnosti celo zavrača. Tudi takim morajo biti namenjene tovrstne izdaje.

Boštjan Narat

Thomas Schürmann, *Erbstücke. Zeugnisse ländlicher Wohnkultur im Elbe-Weser-Gebiet.* – Stade: Landschaftsverband der ehemaligen Herzogtümer Bremen und Verden, 2002. (*Schriftenreihe des Landschaftsverbandes der Ehemaligen Herzogtümer Bremen und Verden*; 17). – 864 str., ilustr.

Knjiga Thomasa Schürmanna *Podedovani predmeti. Priče podeželske stanovanjske kulture na območju med Labo in Vezero* je sad štiriletnega (1998–2002) inventarizacijskega in dokumentacij-

skega projekta Historična materialna kultura – urejanje, raziskovanje in ohranjanje (*Historische Sachkultur – Erschließen, Erforschen, Erhalten*). Avtor je pregledal številna gospodinjstva in muzejske zbirke, inventariziral, tekstovno in fotografsko dokumentiral staro pohištvo in druge priče preteklega stanovanjske kulture. Terensko delo so spremljale raziskave pisnih in arhivskih virov, zato je knjiga izčrpen vpogled v stanovanjsko kulturo od 17. do začetka 20. stoletja na območju med Labo in Vezero na skrajnem severozahodu Nemčije.

V obširnem uvodu je z geografskega vidika podrobno predstavljeno področje raziskave in tudi politična, gospodarska in socialna zgodovina območja med Labo in Vezero. Značilnost raziskovanega območja na severu Dolnjesaške nižine je, da nima središčnega kraja v notranjosti dežele. Mesta, ki obstajajo že od srednjega veka, ležijo na južnem in severnem robu [str. 8]. Dežela je s treh strani obdana z vodo, z rekama Labo in Vezero ter s Severnim morjem, le na jugovzhodu prehaja Stadska planjava (*Geest*) v Lüneburško resavo. Po dolinah in nižavah planjave so razširjena močvirja, Hudičevo močvirje (*Teufelsmoor*) je največje strnjeno močvirno področje v Nemčiji. Ugodnejše kakor na planjavi so (bile) naravnogeografske razmere po obrečnih nižinah. K tamkajšnji stanovski in lokalni samozavesti je prispevalo tudi dejstvo, da so bili prebivalci obrežja v boju proti plimi primorani v skupno, organizirano gradnjo jezov. Različna kakovost zemlje na planjavah in v nižinah je povzročila tudi razločke v blaginji, kar pa je bilo pogosto – in je še vedno – pripisano razločkom v mentaliteti. Meja med prebivalci rodovitnejših nižin in višje ležečih planjav je bila jasno izoblikovana in težko premostljiva, kar se je izražalo v stereotipih, pripovedkah in anekdotah [5].

Uvodu je dodana predstavitev nalog in virov. V primerjavi z drugimi področji severozahodne Nemčije je bil trikotnik med Labo in Vezero glede poznavanja materialne kulture bela lisa. Medtem ko so bile na sosednjih območjih opravljene številne raziskave in inventarizacijski projekti pohištva, hišne opreme, kositrarske obrti in samih stavb (*Hausforschung*), pa je bilo poznavanje preteklega materialne kulture na območju med Labo in Vezero zgolj točkovno. Kljub temu pa cilj projekta ni bilo zgolj poznavanje, temveč, kakor nakazuje že sam naslov knjige, tudi ohranjanje materialne kulture v njenem tradicionalnem kontekstu, predvsem po zasebnih gospodinjstvih. Ohranjanja in vzdrževanja dediščine po družinah ne morejo nadomestiti muzeji, čeravno je bilo v raziskavo pritegnjeno tudi muzejsko gradivo [18]. Mnogokrat so meje med zasebnimi gospodinjstvi in muzejskimi zbirkami težko določljive, saj tudi v gospodinjstvih predmeti niso zgolj podedovani, ampak jih tudi zbirajo, pri čemer se prej ali slej pozabi, od kod so; mnoge privatne zbirke so sčasoma prerasle v domoznanske sobe (*Heimatstube*) ali muzeje [19].

Vsebinsko težišče dokumentacije je bila stanovanjska kultura, neredko pa so upoštevali tudi druge ohranjene predmete, predvsem delovna orodja, npr. kolovrate, vretena, statve. Prav naprave za izdelovanje blaga dokazujejo, kako so bili v preteklosti gospodarski elementi pogosta sestavina stanovanjske kulture. V socialnem smislu se je raziskava omejila na stanovanjsko kulturo podeželskega prebivalstva, kar je povezano s strukturo raziskovanega prostora in nasploh zaradi redko ohranjenih tvarnih sestavin meščanske, plemiške oziroma delavske kulture. Pri tem pa se avtor ni odpovedal predstavitvi socialnih razločkov v stanovanjski kulturi [20].

Avtor se je zavedal tudi slabosti oznake »kultura« v zloženki »stanovanjska kultura« (*die Wohnkultur*). V sodobni humanistiki in družboslovju je samoumevno, da je oznaka »kultura« socialno in funkcijsko široko pojmovana in ni povezana z vrednostnimi sodbami, slabost oznake je v tem, ker omogoča predstave o nečem statičnem in negibnem. Stanovanjska kultura je več kakor seštevek ohranjenih predmetov, Schürmann jo enači z oznako *Wohnen*, ki vključuje tudi individualne in kolektivne vrednote ter navade. Ohranjeni predmeti so zgolj materialna osnova tako široko zajete stanovanjske kulture [21].

V sklepu uvodnega poglavja so predstavljeni viri. Izhodiščni in glavni vir so bili v dokumentirani predmeti. V letih med 1998 in 2001 je avtor obiskal 317 zasebnih gospodinjstev in 46

muzejev, muzejskih zbirk, cerkva in drugih javnosti dostopnih ustanov ter tako inventariziral 3753 predmetov. Skupaj z obiski je bila vodena statistika, ki je omogočala razlago odvisnosti kulturne posesti od socialnih dejavnikov. Vedenje o reprezentativnosti posamičnih predmetov v preteklosti pa je omogočal dopolnjujoč študij pisnih virov, npr. inventarjev, zakonskih in predajnih pogodb. Šele pisni viri osvetlijo posamične ohranjene predmete kot dele preteklih prostorskih postavitev, pokažejo, kateri predmeti so bili pomembni. Toda tudi pisne vire avtor obravnava kritično: upošteva mogoče vplive na nastanek virov, pozna pravne okoliščine, predvsem dedno pravico [30].

Široko zastavljenemu uvodnemu delu sledi osem tematskih sklopov.

Prvi *Hiša in njena oprema* predstavi različne oblike stavb (*Hausformen*), izsledke (pol)preteklega raziskovanja hiš (*Hausforschung*), graditev, razvoj, strukturo, razširjenost in različice dvoranske hiše (*das Hallenhaus*), ki je bila do 19. stoletja prevladujoča oblika hiše, kot tudi druge hišne tipe in njihovo opremo [51–127].

Naslednje poglavje je posvečeno toploti in svetlobi (*Wärme und Licht*). Avtor opisuje ognjišča in ognjiščne naprave (*das Herdgerät*), peči iz litoželeznih plošč, premične vire toplote, svetila in svečnike [129–186]. V sledečih poglavjih so predstavljeni poglavitni pohištveni kosi: skrinje, omare, sedežno pohištvo, mize, postelje in drugo malo pohištvo [187–632]. Posebno poglavje govori o kositrni posodi in njenih izdelovalcih [633–699].

V sklepnih mislih so na osnovi dognanega podani prostorska členitev raziskovanega območja, notranji in zunanji razločki in enakosti ter vplivi sosednjih pokrajin in mest [703–707]. Avtor spregovori tudi o spreminjanju odnosa do stvari, o tem, kaj so zavrgli in kaj hranili, pri čemer poudari prelomnici: radikalno odstranjevanje starega v modernističnih 50. in 60. letih 20. stoletja ter preobrat v 70. letih, ko so določeni predmeti, že odtujeni vsakdanjemu bivalnemu okolju, znova pridobili vrednost [707–716].

Thomas Schürmann sklene s predstavitev nadaljnjih nalog dokumentacijskega projekta, poudari predvsem praktične spomeniškovarstvene naloge, konzultacije in (po)svetovanja za lastnike ohranjenih predmetov [716–718].

V prilogi je objavljen katalog kositrarjev in njihovih znamenj, devet pomembnejših pisnih virov z razlago manj poznanih izrazov, seznam virov in literature, popis imen, krajev in stvari [719–846]. Besedilo je opremljeno s številnimi fotografijami, risbami, tlorisi, zemljevidi in reprodukcijami.

Knjiga je rezultat večletnega marljivega dokumentiranja in primerjanja. Občudovanja vredna je avtorjeva pozornost podrobnostim, na osnovi katerih zmore postaviti predmete v čas in prostor, poznavanje pisnih virov, s katerimi gole predmete ovije v zgodbe, in navsezadnje nenehno preseganje dokumentacijsko-inventarizacijskih okvirjev. Vsak predmet bralcu približa težko predstavljen pretekli »stanovanjski način« ali »način (pre)bivanja« (*Wohnen*). Delo, ki je zgled temeljito zastavljene, marljivo opravljene in dobro predstavljene raziskave, priporočam v branje vsakemu raziskovalcu.

Špela Ledinek Lozej

Dunja Rihtman-Auguštin *Ethnology, Myth and Politics. Anthropologizing Croatian Ethnology*. Edited by Jasna Čapo Žmegač. – [Aldershot]: Ashgate (Progress in European Ethnology). – xx, 144 str.

Dunja Rihtman-Auguštin (1926–2002) je med evropskimi etnologi in antropologi zagotovo najbolj poznano strokovno pero z območja nekdanje Jugoslavije. Življenjsko in strokovno se je

od domačega kroga strokovnjakov poslovala s knjigo *Etnologija i etnomit* [Zagreb: ABS95, 2001], v kateri se je na primeru hrvaške etnologije sprehodila skoz disciplinarno zgodovino evropskih narodnih etnologij od njihovih razsvetljenko-romantiških zastavkov do najodobnejših antropologiziranih tokov in raziskovalnih problemov (gl. *Traditiones* 32(1), 2003: 129–138).

V angleščini izdana knjiga pri ugledni založbi Ashgate (v zbirki »Napredek v evropski etnologiji«, ureja jo U. Kockel in je namenjena 'regionalnim' monografijam, ki ponujajo kritične preglede različnih nacionalnih/regionalnih izročil v evropski etnologiji, govorijo o njihovem razvoju, prinašajo pa tudi bibliografije ključnih besedil v domačih jezikih kakor tudi gradivo v angleščini; namenjena je predvsem evropeanistom različnih disciplin in vse številnejšim univerzitetnim kurzom o evropski kulturi) ni le *homage* eni glavnih soustvarjalck etnologije na Hrvaškem v zadnjih treh desetletjih, temveč je še en pomemben prispevek v procesu internacionalizacije hrvaške etnologije (ob tujejezičnih izdajah znanstvenega časopisa *Narodna umjetnost* in nekaterih drugih publikacij, zlasti pa zbornika o hrvaški etnologiji v devetdesetih, ki je izšel v nemščini na Dunaju 2001; gl. oceno v *Traditiones* 33(1), 2004: 274–276). Hkrati pa je, skladno s poslanstvom zbirke, seveda prvovrstna informacija o disciplinarnih vprašanjih na Hrvaškem, kakor so se v stoletnem loku razvijala in izostrovala med dolga desetletja prevladujočo kulturnozgodovinsko paradigmo in antropologizirano etnologijo predvsem 90. let 20. stoletja.

Knjiga ni angleška kopija omenjene obsežnejše hrvaške izdaje iz leta 2001. Spremlja jo sicer isto izhodiščno vprašanje (kako in koliko je hrvaška etnologija skoz svoj disciplinarni razvoj prispevala h konstrukciji nacionalnega mita ali, naravnost, kako je bila politično angažirana), vendar gre tu za 10 razprav (v *Etnologija i etnomit* štirje večji razdelki – o raziskovalcih, o etnologiji in politiki, etnologija socializma in po njem, etno-antropologija v 90' – uvod in sklep), pospremljenih z uredničnim in avtoričnim uvodom, ki knjigo tako rekoč neposredno definirata kot političnoantropološko, avtorico pa kot utemeljiteljico sodobne hrvaške politične antropologije 90. let.

Uredniški uvod spod peresa Jasne Čapo Žmegač («Od 'znanosti o ljudstvu' [narodoznanstvu] do sodobne etno-antropologije») postavi razprave Dunje Rihtman-Auguštin v širši okvir, potreben tujim strokovnjakom, ki so jim družbenopolitične, življenjske in strokovne razmere na Hrvaškem v zadnjem stoletju manj domače. Kritično je predstavljeno radičevsko narodoznanstvo, kulturnozgodovinsko motiviran difuzionizem Gavazijeve in Brataničeve šole, prvi antropologizacijski val v 70. letih 20. stoletja, ko se je vsaj del hrvaške etnologije poslovil od kulturnozgodovinske paradigme raziskovanja ljudske kulture, in drugi v 90. letih, ko je »etnografija vojne« pometla z ruralno historično etnologijo, pozitivizmom, vsevednimi raziskovalci, prikritim političnim (ne)angažmajem in se postavila v središče takratnega hrvaškega vsakdanjika – v vojno in vojne strahove, med pregnancy in begunce, zgube domov in bližjih, v oropnost človeškega dostojanstva – z zavestjo, da so raziskovalci hkrati udeleženci in raziskovanci, da so njihovi pogledi in interpretacije pristrani in nepopolni – vse v duhu postmoderne antropološkega preloma. V tem desetletju Dunja Rihtman-Auguštin ni bila neposredna etnografinja vojne, vendar njeno delo ni bilo nič manj angažirano: izbrala si je politično in družbeno kritičen premislek o kulturnih fenomenih in procesih tranzicijske, postsocialistične in povojne družbe (o metamorfozi socialističnih praznikov, o preimenovanju mestnih ulic in trgov, o determinantah hrvaške identitete na presečiščih Balkana, Sredozemlja in Podonavja), skoz političnoantropološko perspektivo je premišljala o razvoju hrvaške etnologije in ob njenih velikih očetih opozorila na spregledane pisce. Pri tem je kontinuirano sledila tokovom v evropski etnologiji, jo približevala hrvaški in hrvaško evropski, bila zavestno teoretsko in metodološko eklektična, sprejemljiva do vsega, kar je moglo osvetljevati kulturnost in vsakdanjost – sodobno in preteklo. Zato prav nič ne preseneča njeno sklepno povabilo k raziskavam tradicije in ljudskega izročila, krajev spomina

– h kritičnim študijam rojevanja korpusa nacionalne tradicije, njenih rab in zlorab, katerih točka opazovanja so razmerja moči. O tem ima »majhna« hrvaska etnologija veliko povedati svetu in tudi na potrebo, da se zaveda svojega ponosa, Dunja Rihtman-Auguštin ni pozabila.

Problematika, ki jo poznamo tako iz knjige *Etnologija i etnomit* kakor tudi iz nekaterih že prej objavljenih razprav, je v pričujočem delu nekoliko strnjena, vendar prav nič oropana avtoričinega znanstvenega angažmaja in spoznanj. Njenemu kratkemu uvodu, v katerem pojasnjuje vezivo objavljenih razprav, sledijo naslednje: 1. Med etničnostjo in narodom/nacijo; 2. Vuk Karadžić: preteklost in sedanost ali O zgodovini ljudske kulture; 3. Zadruga med resničnim in zamišljenim redom; 4. Antun Radić: kmetje v Hrvate; 5: Distanciranje etnologije od politike; 6. Etnologija socializma in po njem; 7. Etnologija in etnomit; 8. Antropologiziranje etnologije; 9. Etno-antropolog na domačem terenu: opazovati ali biti priča?; 10. Mednarodno sodišče za vojne zločine v bivši Jugoslaviji in antropološka ekspertiza. Sledita še Bibliografija in Seznam imenskih, krajevnih in stvarnih iztočnic. – Skratka, zgledno in več kakor korektno opravljeno avtorsko in uredniško delo.

Ingrid Slavec Gradišnik

Zoe Bray, *Living Boundaries. Frontiers and Identity in the Basque Country*. – Brussel: P. I. E.; Bern etc.: Peter Lang, 2004. – 273 str., ilustr.

Zoe Bray je deloma prirejeno doktorsko disertacijo (European University Institute) strnila v deset poglavij. Predstavila je prostor na francosko-španski meji, ki je v zadnjih dvajsetih letih v politični retoriki poznan pod imenom Bidasoa-Txingudi. Prostor obravnava kot srečevališče špansko, francosko in baskovsko govorečih posameznikov in predvsem kot prostor prepoznavanja simbolov in postavljanja označevalcev, ki soustvarjajo trenutne pripadnosti prostoru. To razume kot produkt fluidne in spremenljive rabe simbolov in mejnosti in ne kot trdno konfiguracijo simbolnih označevalcev, zato tudi daje prednost terminu *identifikacija* pred identiteto. Sam koncept *mejnost*, ki je smiseln zaradi območja samega, pa je uporabljen kot orodje za opazovanje in razumevanje načina, kako posamezniki sestavljajo in izražajo svojo identifikacijo, pa tudi, kako so vpleteni v prizadevanje po nadzoru simbolnih označevalcev, da pridobijo in utrdijo moč.

Delo temelji na štiriletnem sledenju problematiki in triletnem občasem terenskem delu v dveh mestih na španskem (Irun in Hondarribia) in enem na francoskem ozemlju (Hendaia). Čeprav so si vsa tri mesta blizu drugo drugemu, so različna, saj sta francoska in španska država pustili svoj pečat na političnem, kulturnem in jezikovnem področju ter vplivali na ekonomski in družbeni razvoj. Pri tem Brayeva opaža, da imajo vsa tri mesta opazno baskovsko kulturno dediščino, kar je ob stikih lahko vir tako spodbud kakor tudi napetosti.

V monografiji je v ospredju čas po Schengenskem sporazumu (1985), ko so začeli zginjati vidni simboli na meji, kar je številne obmejne skupnosti spodbudilo, da so znova začele označevati svoje družbenokulturne, ekonomske in uradne povezave s sosednjimi skupnostmi in znova premišljati, kako izražajo svoj položaj do sosedov na drugi strani državne meje.

V delu se prepletajo zapisi iz terenskega dnevnika, predvsem avtoričina osebna opažanja, mnenja in povzetki delno vodenih intervjujev, dopolnjeni s teoretskimi premisleki o identiteti, mejnosti, kulturi.

V prvem poglavju na podlagi vidnih, zvočnih zaznav in vonjev ugotavlja bistvene razločke med tremi mesti. Pozorna je na rabo krajevnih napisov, pogovornega jezika, na arhitekturo

državnih institucij, na njihova imena, na urnike trgovin, opremo in poimenovanje lokalov, na okus za hrano in pijačo, na način oblačenja, na to, katero radijsko postajo poslušajo, na to, da se ljudje v obeh španskih mestih večkrat in intenzivneje odišavljajo, da je mogoče v francoski Hendaii jesti slaščice, ki jih v drugih dveh mestih ni, da sta Irun in Hondarribia polni zvokov, klepeta, brenčanja motorjev, Hendaia pa je ves dan mirna.

V drugem poglavju avtorica poudarja, da je tako kakor vsak družbeni fenomen tudi zgodovina konstrukt, na katerega pogosto vplivajo politični interesi. Zato poudarja notranjo povezavo med rabo simbolov in izvajanjem politične moči in iz tega premisleka sklene, da ni mogoča le ena »prava« verzija zgodovine, temveč da imajo določeno stopnjo veljavnosti prav vse socialno sprejemljive verzije. Španska in francoska država sta skozi čas ustvarjali vsaka svojo obliko nacionalne zgodovine in zgolj to tudi preučevali. Zato so se številni sodobni baskovski zgodovinarji lotili revizije zgodovine in spoprijeli z definicijo pomena »baskovske identitete« (avtorica na podlagi simpatiziranja s teorijami o identifikaciji besedno zvezo vedno navaja med narekovajema). Na tem mestu in tudi v petem poglavju avtorica razkriva močno povezavost med »baskovsko identiteto« in jezikom. Ta pod diktaturo generala Francisca Franca y Bahamonde ni bil priznan kot uradni jezik, temveč je bil zreduciran na status jezika, ki ga je govorilo večinoma le podeželsko prebivalstvo v družinskem krogu. Sčasoma je raba baskovskega jezika v javnosti narasla do te mere, da je prav jezik postal tisti impulz, ki je sprožil zavedanje o drugačnosti od ostale Španije, kar je vodilo v ustanovitev levo usmerjenega političnega gibanja za baskovsko neodvisnost ETA. Čeprav je pahljača baskovskih strank danes zelo razpeta, avtorica opozarja, da mnogi še vedno menijo, da je prizadevanje za javno rabo baskovskega jezika povezano s sprejemanjem nacionalističnih idej ETE.

V nadaljevanju ne poudarja toliko jezikovne vpetosti vseh treh jezikov v politiko, temveč jo bolj zanima raba lokalnega dialekta, ki poudarja lokalno pripadnost. Meni, da se simbolni boj, ki se kaže v rabi jezika, odvija na več področjih: od izbire osebnega imena do baskovskega načina črkovanja osebnih imen in imen trgovin, podjetij, lokalov, razvojnih družb in rastoče rabe baskovskega poimenovanja kraja. Spoznanje terenskega dela je, da naravni govorci baskovskega jezika v določenih neformalnih pogovorih (iz)rablajo jezik, da začrtajo svoje simbolne meje. Učinek jezikovnih mej je močno kulturno razlikovanje.

Brayeva kulturo dojema v duhu postmoderne preobrata kot mrežo skupnih, vendar pa nenehno izpogajanih in spodbijanih pomenov (C. Geertz), in zato poudarja, da jo je treba vedno preučevati v interakciji, saj kot člani družbe ne vplivamo le drug na drugega, temveč vsak posameznik zase interpretira in manipulira s kulturnimi simboli v njihovem družbenem in materialnem kontekstu.

V tretjem poglavju Brayeva razreši dileme o pomenu »baskovske identitete«. Iz terenskih zapisov sledi načinu oblačenja, glasbi, ki jo posamezniki poslušajo, izbiri delovnega prostora in prostora za preživljanje prostega časa. Na podlagi teh razločkov poudarja, da raziskave o »baskovski identiteti« ne morejo biti osredinjene zgolj na psihološke, etnične ali jezikovne značilnosti prebivalcev regije, temveč izključno na politične ugotovitve o obstoju in obrambi baskovskega naroda ali na manifestacijo t. i. tradicionalne baskovske folklore. Vendar pa njen namen ni kritika podobe o baskovski izjemnosti in različnosti, temveč pogled onstran teh predstav, da bi odkrila, kako so te podobe uporabljene v družbenih interakcijah. Iz množice identifikacij izbere ključna predstavnik t. i. baskovske družbe: politično angažiranega baskovskega patriota *abertzale* in politično neangažiranega, vendar probaskovsko usmerjenega *euskaltzale*. Politično neangažiranost pa, po njenem mnenju, izkoriščajo nekateri pripadniki *abertzale*, ko v nizu občutkov, ki pričajo o močni navezanosti na baskovsko kulturno skupnost, vključno z zahtevami po promociji lokalne kulture in jezika, poudarjajo le idejo o separatizmu. Brayeva v tem vidi odsev delovanja mreže

baskovskih kulturnih in političnih pobud, ki so povezane z levo usmerjeno, *abertzale*, ideologijo, katere cilj je lastna kultura v lastni državi.

V četrtem poglavju so predstavljene izkušnje lokalnega prostora s posebnim poudarkom na oblikovanju in prehajanju družbenih in političnih meja ter različni, včasih konfliktni, pogledi posameznikov na mejo. Na eni strani državna meja ponuja posameznikom priložnosti, da se vpletajo v strategije, ki prinašajo maksimalne prednosti v okolju, v katerem živijo, po drugi strani pa deluje kot stalno opozorilo politično in administrativno razdeljene države. Nacionalisti to mejno razdelitev tudi obrnejo sebi v prid; zanje meja ni ločnica med državama, temveč stičišče dveh delov razdeljene Baskije in primeren prostor za promocijo nacionalističnih idej na čezmejnih srečanjih.

Mejna območja se vedno pokažejo kot območja s posebnim pomenom, ne gre le za območja, ki krmarijo med ekonomskimi ugodnostmi, državnimi omejitvami in izražanjem politične moči, temveč delujejo kot močna simbolna polja in, kot omenjeno, tudi polja stereotipov in predstav o ljudeh na drugi strani meje. Pri tem se avtorica dotika tudi nacionalizma in stereotipov. Prav s tovrstnimi opisi dokazuje, da meja med tremi mesti v dejanskih razmerah, kljub odpravi mejnih prehodov, še vedno obstaja predvsem v socialnih interakcijah.

V nadaljevanju vzame pod drobnogled mejo kot simbolno polje, zato poudarja vpliv in delovanje politične retorike. Obmejno območje je s priključitvijo Španije EU leta 1995 pridobilo poseben status, saj se je z močno politično spodbudo začel med ljudmi razvijati občutek o obmejnem prostoru kot enotnem prostoru. Vendar pa nadaljnji izsledki raziskave o barantanju s prostorom in njegovi rabi ter o delovanju posameznikov v prostoru pokažejo, da prostor le ni tako enoten, kakor ga navzven skušajo predstaviti politiki.

Prek analize prostora in izbire prostora ponočevanja avtorica pokaže, kako so prostorske meje uporabljene pri konstrukciji osebne in kolektivne identitete mladih. Jezikovne, politične mejnosti, mejnosti, povezane z oblačenjem, okusi, pijačami so v bistvu uporabljene in interpretirane različno, odvisno od posameznikove osebne drže. Pod splošno podobo skupne zabave oz. zabave na enak način avtorica prek subtilnih označevalcev nakaže razločke med skupinami ponočnjakov in s tem posredno med posamezniki. Dejstvo je, da si delimo skupne »zemljevide pomenov« (Geertz 1973), ki nam dajejo občutek pripadnosti isti skupini, in tudi občutek, »kdo smo«, vendar pa te pomene interpretiramo tudi individualno (A. P. Cohen). Brayeva to ponazori s terenskim opažanjem, da določeni ljudje izbirajo bar glede na naklonjenost kulturnemu in družbenemu kontekstu, za katerega domnevajo, da ga bodo v lokalni našli. Prostor tako lahko deluje kot simbolno zagotovilo kulturni pripadnosti: posameznik z njim in v njem postavlja simbolne meje in s tem loči tiste, ki pripadajo določeni kulturi, od tistih, ki ji ne. Avtorica tako tesno povezuje identifikacijo s prostorom in kulturo ter dopušča različne interpretacije, pri čemer poudarja, da so ključne posameznikove osebne izkušnje, njegov kolektivni spomin in vpliv drugih posameznikov.

Brayeva v uvodnem razmišljanju sedmega poglavja poudarja, da so poleg raziskav rabe javnega prostora pomembne tudi raziskave ritualnih komponent v krogu letnih praznovanj. Pritegnejo jo napetosti med praznovanjem, iz njih razbira, kako se pri posameznikih ali skupinah ustvarja občutek pripadnosti novemu prostoru Bidasoa-Txingudi. Sledijo opisi priprav, sodelovanja in sporov (tudi družinskih) v zvezi z Alardo, nekakšni psevdovojaško parado, ki jo praznujejo v obeh španskih mestih na enak način, vendar ločeno in ob različnih datumih. Avtorica na Alardo gleda skozi lečo rekonstrukcije t. i. skupne preteklosti, podprte z mitologijo in junaškimi zgodbami, ki spodbuja občutek enotnosti, in vpeljuje elemente rituala. Poudarja, da je vsaka tradicija tudi inovacija, saj se nobeno ohranjanje kulturnih oblik ne izogne dinamičnim procesom zlivanja in mešanja. Z ločenima praznovanjema Alarde pa pokaže, da tradicija služi identificiranju ljudi z

določeno skupino, po drugi stran pa je lahko v družbenem kontekstu hkrati mejnik in zbirališče kulturne napetosti.

Zoe Bray v naslednjih dveh poglavjih podrobno upodobi čezmejno sodelovanje, pri čemer opazuje predvsem družbene, kulturne in ekonomske projekte povezovalnega organa, im. Consortium. Sprva analizira poslance v tej čezmejni ustanovi, kako z jezikovnimi mejami, rabo prostora, gestami in osebnim videzom zagovarjajo in potrjujejo lastno pojmovanje sébnosti in s tem tudi etnično pripadnost in politične nazore, nato pa analizira sam organ. Pripomni, da je že v osnovi številnih človekovih dejanj vedno opazna želja po izvajanju in ohranitvi moči; tako tudi Consortium ni izjema. Prizadeva si promovirati nov skupni občutek lokalne pripadnosti ne glede na državne meje. Ko avtorica analizira procese v Consortiumu, hkrati analizira vrsto različnih načinov razumevanja, izražanja in instrumentalizacije novo spodbujane identitete o »pripadnosti Evropi«. Pri tem pa opomni na predpostavko, da posameznikove simbolne meje variirajo glede na družbeni kontekst in temu primerno so različni tudi načini, s katerimi doživljajo predstavo o pripadnosti in identifikaciji. Izziv, s katerim se srečujejo politiki in ustvarjalci politike, je, da upošteva te razlike in da hkrati zagotovi, da so čezmejni projekti odprti, fleksibilni in harmonični.

Delo sklene s predstavitvijo težav v prizadevanju pri utiranju poti novim občutkom lokalni in evropski pripadnosti v kompleksnem družbenokulturnem kontekstu.

Ob koncu tudi poudarja, da je njena analiza relevantna v kateremkoli okolju, kjer pobude različnih institucij oblikujejo predstavo in mnenje skupine ali posameznika o samem sebi. Vsekakor se je z njo mogoče strinjati, saj zadošča že metodološki vidik: vsak raziskovalec/raziskovalka, ki se ukvarja z obmejno tematiko, lahko poišče vzporednice s svojim terenom. Koristni so predvsem njeni metodološki poudarki, napotki za opazovanje z udeležbo in njene interpretacije terenskih podatkov, v katerih spretno razlaga sodobne pojave, da bi pridobila celovito razumevanje človekovega bitja in socialne okolice. Poleg tega avtoričini teoretski premisleki o kulturnih procesih vseskozi usmerjajo poglobljeno terensko delo in se z njim tudi družijo v izredno berljivo celoto.

Katja Jerman

Edgar Hösch, Karl Nehring u. Holm Sundhausen (Hrsg.), *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*. Redaktion Konrad Clewig. – Wien: Böhlau; Stuttgart: UTB, 2004. – 776 S., Abb.

Auf der Suche nach zusammenfassenden Nachschlagewerken über den südosteuropäischen Raum erweist sich das Biographische Lexikon zur Geschichte Südosteuropas ein Vierteljahrhundert nach seinem Erscheinen noch immer als ein unentbehrliches Hilfsmittel. Bei allem unbestrittenen Wert, der sich nicht zuletzt aus der bisherigen Einzelstellung des Werkes in der einschlägigen wissenschaftlichen Literatur ergibt, kann freilich nicht übersehen werden, daß sich in der Forschung vielfach neue Erkenntnisse ergeben haben. Dazu wurde dort nur ein begrenzter Teil des weiten Feldes der südosteuropäischen Geschichte erfaßt, wie auch die mit dem Ablauf der historischen, politischen und gesellschaftlichen Ereignisse eng verflochtenen künstlerischen und kulturellen Erscheinungen kaum beachtet wurden. Das trifft in gleicher Weise für den historischen Abrisse zu, die den einzelnen südosteuropäischen Ländern gewidmet wurden, ebenso wie zum größten Teil für die einzelnen Bände der Südosteuropa-Handbuches.

Die so über die Jahre immer wieder schmerzvoll empfundene Lücke in der wissenschaftlichen Südosteuropaliteratur hat nun einen bemerkenswerten Versuch zur Schließung gefunden.

Im Verlag Böhlau ist in der Zusammenarbeit mit einer Verlags-Arbeitsgemeinschaft ein Lexikon zur Geschichte Südosteuropa erschienen. Als Herausgeber des als Desiderat empfundenen Unternehmens zeichnen Edgar Hösch, Karl Nehring und Holm Sundhausen, die Redaktion lag in den Händen von Konrad Clewing. Von 62 Mitarbeitern, die selbst auf dem Gebiet der südosteuropäischen Geschichte tätig sind, ist in 621 Stichworten versucht worden, die Geschichte der südosteuropäischen Länder und Völker unter verschiedenen Gesichtspunkten vorzustellen. Die ergänzenden Literaturangaben ermöglichen die weitere vertiefende Beschäftigung mit den jeweiligen Stichworten. Als in vielen Fällen vorteilhaft ist die wiederholt vorgenommene Trennung zwischen den Begriffen Länder und Völker in der lexikalischen Bearbeitung anzumerken als notwendige Differenzierung der als Folge einer bewegten historischen Entwicklung komplizierten ethnischen Verhältnisse. In ihrer Vielfalt waren sie in den Vergangenheit begehrte und interessante Forschungsgebiete, insbesondere vergleichender Untersuchungen. In den machtpolitischen Auseinandersetzungen zeichnen sich dort aber ebenso schicksalsschwere Vorgänge für die betroffenen Menschen ab, wie sie in der jüngsten Vergangenheit aus dem Kosovo oder Bosnien bekannt sind.

Es bedarf keiner Frage, daß ein derartiges Unternehmen, zumal als ein erster Versuch für diesen Bereich, Wünsche zum Inhalt und zur Gestaltung offen läßt – wobei ja auch die verlegerische Seite verständliche Grenzen setzt, beispielweise hinsichtlich Umfang und Aufmachung. Bei aller Rücksicht auf derartige Fragen und Probleme sind aber doch einige Anmerkungen notwendig. So ist, wie leider bei historisch orientierten Werken bisher immer, der Bereich der Kunst unberücksichtigt geblieben. Es ist dies eine grundsätzliche Frage, die sich bereits bei der Ausbildung der Historiker beobachten läßt und der man später bei einer kritischen Einschätzung der Arbeitsergebnisse nicht selten wieder begegnet. Es genügt nicht, im Geschichtsstudium einige Semester Kunstgeschichte als Nebenfach bei den Kunsthistorikern zu belegen, weil es dort um völlig andere Aufgabenstellungen geht. Was dringend benötigt wird, sind dagegen als Pflichtlehrveranstaltungen gezielte Vorlesungen und Übungen zu dem Thema „Kunst und Geschichte“. Mit dieser bedauerlichen Lücke wird auf einen großen und ertragreichen Quellenteil verzichtet, der den Gesamtaussagewert des hier besprochenen Werkes empfindlich einschränkt. Es geht hier nicht um die ästhetische und formgeschichtliche Beurteilung von Bildwerken unter kunsthistorischen Gesichtspunkten, sondern um die gesellschaftlich-politische und historische Aussage von Werken der Architektur und der bildenden Kunst, die unbestritten ist und künftig mit der verdienten Beachtung genützt werden sollte (Michael Fehr und Stefan Grohe (Hrsg.), *Geschichte, Bild, Museum*. Köln o. J.; Rainer Wohlfeil, *Das Bild als Geschichtsquelle. Historische Zeitschrift* 243, 1986: 92–100; Friedbert Ficker, *Das Geschichtsbild Ludwigs I., die Münchner Historienmalerei und ihre Bedeutung für die Kunst Bulgariens*. In: *Revue des études Sud-Est Européennes* 31 (1/2), 1993: 115–127).

Man denke unter den hier erörterten Zusammenhängen nur einmal darüber nach, welch nahezu unerschöpfliche Quelle der Erkenntnis sich dem Historiker öffnet, wenn er im Blick auf das vorliegende Thema in sein Quellenstudium nur einmal die Malerei und Grafik der südosteuropäischen Länder aus der Zeit der nationalen Wiedergeburt einbezieht (Friedbert Ficker, *Nationale Selbstbesinnung im Spiegel der Kunst. Südosteuropa Mitt.* 18 (4), 1978: 61–65). Interessante Aufschlüsse geben z.B. die zeitgenössischen Trachtendarstellungen mit dem langsamen Einfließen der westeuropäischen Mode als Folge der zunehmenden Beziehungen mit Westeuropa. Der gleichen Geisteshaltung entsprechen auch die im späten 18. und 19. Jahrhundert auftauchenden freien Wiedergaben westeuropäischer Städte unter den Wandmalereien in den Salons der Bürgerhäuser in Südosteuropa. Beispielsweise findet sich in einem der alten Archontika in der mazedonischen Pelzstadt Kastoria, dem nach seinem einstigen Besitzer benannten Natsi-haus, die

freie Darstellung der Stadt Leipzig als sichtbares Zeichen früherer Handelsbeziehungen zwischen den beiden Städten (S. Ficker 1978; 64; Friederike Kyrieleis, *Kunstdenkmäler in Griechenland, Festland*. München u. Berlin, 192: Abb. 216). Über diesen offensichtlichen Mangel helfen auch gelegentlich auftretende Stichworte zu ethnologischen Begriffen nicht hinweg, da sie ohnehin nur einen eng umgrenzten Bereich dieses weiten Feldes umfassen.

Von diesen Hinweis abgesehen, die als Anregung zu einer erweiterten Sichtweise in den historischen Wissenschaften verstanden sein wollen und einer späteren Neubearbeitung als willkommene Bereicherung dienen können, bleibt der Eindruck eines nützlichen Handbuchs. Es wird sicher in den einschlägigen Fachkreisen als willkommenes Hilfsmittel aufgenommen werden, bildet es doch über die aktuelle Bedeutung hinaus eine Grundlage für die künftige Arbeit, zu der noch weitere ergänzende Anmerkungen gestattet seien.

Bei dem Begriff „Akademie“ (S. 27–29) wäre es sicher angebracht, auf die grundsätzliche Vorbildwirkung von Leibniz hinzuweisen, dessen Ideen weit über den deutschen Raum hinaus aufgenommen wurden. Zu dem Stichwort „Athen“ (S. 63) hätte man unter der Literatur die Bände von Hans Hermann Russack, *Deutsche bauen in Athen* (Berlin 1942) und von Alexander Papageorgiou-Venetas, *Hauptstadt Athen* (München u. Berlin 1994) als nutzbringende Ergänzungen gerne gesehen. Zum „Großmährischen Reich“ ist auf folgende Veröffentlichungen hinzuweisen: Helmut Preidel, *Das Großmährische Reich im Spiegel der Bodenfunde*, Josef Poulik, *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských* (Praha 1975) sowie Hermann Weidhaas, „Methodius und die Mährer“ (*Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 2 (2), 1937) und vom gleichen Autor „Zur Frage der przemyslidischen Rundkirchen“ (*Kyrios* 2, 1937). Bei dem Stichwort „Kosovo“ (S. 378–381) sollte nicht verschwiegen werden, daß nach den ersten Ausschreitungen im März 1981 zwei Jahre später ein Brandanschlag auf die Patriarchatskirche in Peć mit der Vernichtung einer Bilderwand im Nartex mit unersetzbaren mittelalterlichen Wandmalereien verübt wurde, dem am 20.3.2004 die Zerstörung der Muttergotteskirche Bogorodica Ljeviška in Prizren folgte (Friedbert Ficker, Zur Erinnerung an die Bogorodica Ljeviška in Prizren. *Das Münster* 2004, 4). Zum Stichwort „Slavenapostel“ (S. 625–627) sei der Katalog *Obrazite na Sv. Sv. Kirili i Metodi i Sv. Sedmočislenici v Balgarskoto izobrazitelni izkustvo* (Sofia 1993) mit umfangreicher Bibliographie genannt. Bei dem Begriff „Südosteuropa“ (S. 663–666) sollten die noch immer überdenkenswerten Ausführungen von Fritz Machatschek, Fritz Valjavec und Josef Matl zur Trennung zwischen Ost- und Südosteuropa nicht übersehen werden. Endlich ist die Literatur zur „Zips“ (S. 764) mit dem Werk von Oskar Schürer und Erich Wiese, *Deutsche Kunst in der Zips* (Brünn, Wien u. Leipzig 1938) und auf dem Aufsatz von Gerhard Strauß und Hermann Weidhaas, „Deutsche Kunst in der Zips“ (*Jomsburg* 3, 1939) zu ergänzen. In dieser einstigen, heute nur noch bedingten Volkstumsinsel ist nach Strauß und Weidhaas „das kunstgeschichtliche Geschehen auch in einzigartiger Weise vom geschichtlichen Schicksal bestimmt“ [Strauß und Weidhaas 1939: 319] und wird damit in der Umkehr im bereits genannten Zusammenhang zum historischen Dokumentationsmaterial.

Zusammenfassend handelt es sich bei dem handlichen Band um ein breit angelegte Nachschlagewerk. Es stellt für die einschlägigen Bibliotheken und Institute wie für die private wissenschaftliche Beschäftigung von Historikern, Kunst- und Kulturhistorikern oder Ethnologen mit Südosteuropa ein erschwingliches Arbeitsinstrument dar.

Friedbert Ficker